

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2017

Aneta Stará

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Život žen v koncentračních táborech na Trutnovsku 1942 - 1945

Aneta Stará

Bakalářská práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Aneta Stará**
Osobní číslo: **H14281**
Studijní program: **B6107 Humanitní studia**
Studijní obor: **Humanitní studia**
Název tématu: **Život žen, v koncentračních táborech na Trutnovsku 1942 - 1945**
Zadávací katedra: **Katedra věd o výchově**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) Zmapování ženských koncentračních táborů na Trutnovsku
- 2) Základní informace o táborech, počet vězenkyň apod.
- 3) Zaměření se na největší tábor, pobočka tábora Gross-Rosen. Běžný život žen v tomto táboře a jejich kulturní činnost.
- 4) Zánik ženských pracovních táborů na Trutnovsku

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Zuzana Pavelková Čevelová, Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2017**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

Ing. Jaroslav Myslivec, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

BOCK, Jiří et al.: Trutnovská Radnice. Kapitoly z dějin města Trutnova a jeho samosprávy. 1. vyd. Trutnov, 2010.

BUBENÍČKOVÁ, Růžena, Ludmila KUBÁTOVÁ a Irena MALÁ. Tábory utrpení a smrti. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969. ISBN 25-041-69

BUBENÍČKOVÁ, Růžena KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk. WOLF, Vladimír. red. Krkonoše Podkrkonoší 4. Vlastivědný sborník muzeum Trutnov. Hradec Králové: Kruh pro Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, 1969.

FRANKL, Michal, JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století. Praha: Židovské muzeum v Praze - Institut Tereziánské iniciativy, 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.

KRYL, Miroslav, CHLÁDKOVÁ, Ludmila: Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace. VHJ Lnářský průmysl, Trutnov 1981.

MÜHLSTEIN, Ludvík. Trutnovsko: východočeský kraj. 1.vyd. Hradec Králové: Kruh, 1988. ISBN 46-015-88

SÁDLO, Václav. Gross-Rosen: Historie, která se nás týká. Náchod: Český svaz bojovníků; Střední škola propagační tvorby a polygrafie, 2015. Pozn. Brožura k putovní výstavě Lidé jako dobytek, která proběhla v Žacléři od 5. do 21. června 2015

LACINA, Lubor - Za ostnatým drátem: nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky. LACINA, Lubor. In: Sborník Severočeského muzea. Historia / Liberec: Severočeské muzeum v Liberci 17, 2012.

WOLF, Vladimír. Nástin dějepisectví Trutnovska 20. století. In: HORÁK, Václav, redaktor. Historiografie Trutnovska. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, 2008. Krkonoše Podkrkonoší. ISBN 978-80-903741-2-6

Prohlášení autora

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury a pramenů.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 28. 2. 2017

Aneta Stará

Poděkování

Děkuji Mgr. Zuzaně Pavelkové Čevelové, Ph.D. za pomoc při vedení bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat PhDr. Vlastimilu Málkovi, řediteli Muzea v Podkrkonoší v Trutnově, paní Vendule Pospíšilové z muzea v Žacléři a paní Haně Procházkové z dokumentačního oddělení památníku Terezín za spolupráci při získávání údajů a materiálů pro výzkumnou část mé práce.

Anotace

V průběhu druhé světové války bylo na území Československé republiky zřízeno několik pobočných koncentračních táborů. Tyto tábory byly nejčastěji zřizovány v pohraničí. Tato práce pojednává o pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen na území dnešního Trutnovska. V těchto táborech byly vězněny mladé ženy, převážně židovského původu. Práce popisuje pomocí vzpomínek vězněných žen život v pobočných táborech Poříčí, Žaclěř a Bernartice. Tato práce nás provede výše uvedenou tematikou od doby zrodu pobočných táborů až do doby osvobození.

Klíčová slova

koncentrační tábory, Gross-Rosen, ženy, pracovní tábory, Trutnovsko, II. světová válka

Annotation

During the World War Two there was a few subsidiary concentration camps established on the ground of Czech Republic. These camps used to be usually established around the borders. This thesis is dealing with branches of the concentration camp Gross-Rosen in the area of Trutnov. In these camps there was young and most of the time Jewish women imprisoned. Thesis is describing the live in camps: Poříčí, Žaclěř a Bernartice using the memories of imprisoned women. This theses will guide us trough the topics mentioned above since the very beginning of subsidiary camps until the time of exemption.

Keywords

concentration camps, Gross-Rosen, women, work camps, Trutnovsko, world war two

Obsah

1. Úvod	1
2. Kritika pramenů a literatury	3
3. Historie Trutnovska.....	8
3.1. Geografické označení	8
3.2. Osídlení a počáteční rozvoj Trutnovska	8
3.3. Němci a Češi na Trutnovsku 1918 - 1945	10
4. Koncentrační tábory	13
4.1. Zrod a vývoj koncentračních táborů	13
4.2. Koncentrační tábory na našem území.....	14
4.3. Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku.....	15
4.4. Dozorčí personál v pobočných táborech KT Gross-Rosen na Trutnovsku	19
5. Odraz života v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku pohledem vězňů ženských	21
5.1. Tábor v Poříčí u Trutnova ve vzpomínkách vybraných vězeňkyň	21
5.2. Bernartický tábor ve vzpomínkách Štefanie Lorándové	27
5.3. Tábor v Žacléři očima Saly Kirschner, roz. Garncarz	30
6. Závěr.....	35
Seznam Literatury:	37
Seznam Pramenů:	39
Seznam zkratk	40
Příloha č. 1. Medailonky žen.....	41
Příloha č. 2. Obrazová příloha.....	47
Příloha č. 3. Seznam vyobrazení	57

1. Úvod

V této práci jsem se soustředila na zmapování poboček koncentračního tábora Gross-Rosen na dnešním Trutnovsku v letech 1942 - 1945. Tyto pobočky byly rozptýleny v blízkosti města Trutnov.

V první části práce se věnuji vymezení dnešního Trutnovska, protože správa území se od roku 1942 do roku 2017 změnila. Dále se věnuji událostem, které významně ovlivnily pozdější historický vývoj v dané oblasti.

Samotné pobočné koncentrační tábory vznikaly z táborů nucených prací, které řídila organizace Schmelt.¹ Díky této práci získáme informace o chodu táborů nucených prací. Zjistíme, jaký vliv měly tyto tábory na zrod poboček koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku.

V pobočných táborech KT² Gross-Rosenu na Trutnovsku byly vězněny mladé dívky převážně židovského původu. Těmto dívkám mnohdy nebylo ani patnáct let. V první řadě práce objasňuje důvody, vzniku pobočných koncentračních táborů v blízkosti města Trutnov v tak četném počtu. Krátkou kapitolu této práce jsem se rozhodla věnovat dozorcímu personálu v pobočkách KT Gross-Rosen na Trutnovsku. Dále jsem se zaměřila na strukturu táborů a popis každodenního života v těchto táborech. Pro lepší představu o každodenním životě žen a dívek v těchto táborech jsem se rozhodla zpracovat vzpomínky několika bývalých vězeňkyň. Díky těmto vzpomínkám jsem mohla čtenáři poskytnout informace o uspořádání táborů, ale také o pracovní náplni vězněných dívek, stravě, hygienickým podmínkám daného tábora a dalších momentech, jež nám umožňují lépe se vžít do chodu táborů. Vzpomínky bývalých vězeňkyň táborů v Poříčí, Žacléři a Bernarticích zprostředkovávají pohled na celou dobu pobytu vězeňkyň v pobočných táborech Gross-Rosen na Trutnovsku.

Protože se ve své práci zaměřuji na výpovědi jednotlivých žen, rozhodla jsem se vypracovat medailonky těchto žen. Díky těmto medailonkům jsem zjistila, odkud tyto dívky do tábora přišly, z jakého sociálního prostředí pocházely a jakou cestou se ubíraly jejich životy po osvobození. Medailonky žen jsem se rozhodla zpracovat proto, aby čtenář jednotlivé ženy lépe poznal, mohl se tak lépe vcítit do jejich života. Mimo to také protože jsem získala určité

¹ Bližší informace o této organizaci se dozvíme ve čtvrté kapitole této práce.

² Koncentrační tábor/tábory, dále jen KT.

informace o vězněných ženách, které nebylo vhodné použít do popisu života v táborech, ale považovala jsem za vhodné je v práci zveřejnit. V rámci zpracovaných vzpomínek se zaměřuji také na kulturní činnosti v pobočných táborech.

Téma ženských pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku jsem si vybrala, protože považuji za důležité připomínat dobu druhé světové války a událostí, které se v této době děly v mém rodném městě. Než jsem začala tuto práci zpracovávat, ptala jsem se lidí z mého okolí, zda vědí, že se na Trutnovsku nacházely pobočky koncentračního tábora. Většina lidí o těchto táborech neměla ani tušení, a to především mladá generace. Přišlo mi velice smutné, že mladí lidé nemají informace o takovýchto věcech, ani se většinou nesnaží tyto informace získávat. Nejen proto jsem se rozhodla zpracovat toto téma spíše pohledem bývalých vězeňkyň, než pouze pohledem odborné literatury. Chtěla bych, aby tato práce pomohla čtenáři zamyslet se nad tématem ženských pobočných koncentračních táborů Gross-Rosen na Trutnovsku.

Tato práce by měla ukázat útrapy mladých vězněných žen. Já jsem téměř stejně stará, jako byly ženy v dobách svého věznění. Možná proto mě jejich příběhy nutí více přemýšlet o tom, zda by byla dnešní generace vůbec schopná přežít tehdejší podmínky. Před časem se na Trutnovsku začaly objevovat nejrůznější neonacistická hnutí. I to je důvod, proč chci znovu připomenout události z druhé světové války právě v dané oblasti.

Pokud bych měla shrnout v několika větách mé hlavní očekávání od této práce, tak by tato práce měla poskytnout informace o faktorech, které ovlivnily vznik pobočných táborů na Trutnovsku. Čtenář by měl také získat přehled o všech pobočných táborech KT Gross-Rosenu, které se na Trutnovsku nacházely. Cílem této práce je podat obraz o přibližném umístění táborů na základě údajů uvedených v práci. Mým hlavním cílem je, aby čtenář pronikl do každodenní činnosti vězněných žen. Díky těmto činnostem by měl čtenář získat jasnou představu o chodu poboček KT Gross-Rosen na Trutnovsku. V neposlední řadě považuji za důležité medailonky, které najdeme v přílohách práce. Chtěla bych, aby díky medailonkům čtenář lépe poznal bývalé vězeňkyně táborů.

2. Kritika pramenů a literatury

Problematikou koncentračních táborů za II. světové války, přesněji lety 1938 -1945, se zabývá značné množství literatury. Jedná se o literaturu různé kvality, záleží na způsobu zpracování a datu vydání. Po II. sv. válce vyšlo mnoho literatury, ale ne všechna byla založena na objektivních faktech. Za výchozí literaturu této práce považuji dílo Miroslava Kryla a Ludmily Chládkové s názvem *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*.³ V této publikaci najdeme přehled poboček koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku. Autoři velmi dobře zaznamenali počty vězeňkyň a vývoj táborů se všemi náležitostmi. V knize najdeme také informace o vzniku pobočných táborů a jejich následném vývoji až do doby osvobození. Já osobně považuji za velikou výhodu této knihy rozdělení jednotlivých poboček koncentračních táborů na Trutnovsku dle firem, pro které vězeňkyně daného tábora pracovaly. Díky takto členěným kapitolám snáze pochopíme provázanost německých firem s vedením táborů a s každodenním chodem táborů. I přestože kniha na první pohled působí díky svému rozsahu jako ne moc obsáhla, přináší stručné a jasné zpracování problematiky pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku.

Dalším dílem, které jsem ve své práci využila, byla nově vydaná publikace týkající se tématu pobočných koncentračních táborů v dnešní České republice. Jedná se o knihu Alfonse Adama. Tato kniha nese název *Otroci třetí říše*.⁴ Kniha Alfonse Adama je nejnovějším dílem, které jsem při své práci využila. Díky této knize jsem mohla blíže proniknout do okolností vedoucích k zřizování táborů nucených pracích, ze kterých se následně staly ve většině případů pobočky koncentračního tábora. Autor knihy pracuje ve svém díle s ekonomickými poměry daného období, se vztahy mezi německými firmami a státem. Mimo jiné také pojednává o organizaci a správě pobočných táborů. V tomto díle najdeme přehledně zpracované kapitoly týkající se stravy, pracovního nasazení, lékařské péče, ubytování atd. Za výhodné považuji zpracování kapitol týkajících se vždy jednoho pobočného tábora. Kniha mi velice pomohla, protože jde, dle mého názoru, o komplexní zpracování daného tématu. Autor vycházel částečně

³ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila: *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. Trutnov, 1981.

⁴ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7515-042-4.

z literatury uvedené výše, tj. Miroslava Kryla a Ludmily Bubeníčkové⁵. Využil stávající poznatky a obohatil je o nové badatelské objevy, čímž mě osobně pomohl lépe proniknout do cílené pracovní a ekonomické politiky třetí říše.

Dále nesmím opomenout zmínit knihu Lucie Jarkovské.⁶ Díky jejímu dílu jsem získala informace o poválečných soudních procesech. Má práce by nikdy nemohla být kompletní, kdybych nevěděla, jak vypadal život příslušníků SS, dozorkyň pobočných táborů a dalších válečných zločinců po ukončení druhé světové války. Ze začátku knihy získá čtenář přehled o poválečných lidových soudech, které mnohdy potrestaly i nevinné lidi. Pro tuto bakalářskou práci byla však nejvýznamnější částí knihy Lucie Jarkovské kapitola, která se věnuje samotné činnosti lidových soudů na Královéhradecku v letech 1945-1948. Obzvláště významná pro mě byla také kapitola zabývající se dozorkyněmi SS v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen. Díky této kapitole jsem mohla ve své práci zaznamenat informace o trestech dozorkyň táborů a jejich životech bezprostředně po konci války. Ve své práci jsem využila značné množství regionální i další literatury. Ráda bych ještě zmínila článek PhDr. Vlastimila Málka, který podrobněji popisoval život v Bernartickém táboře.⁷

Třetí kapitola této práce se věnuje historii Trutnovska. Při tvorbě této kapitoly jsem vycházela především z díla Ludvíka Mühlsteina.⁸ Jeho kniha mně vyhovovala především, protože pojednává o celém východočeském kraji. Získala jsem díky ní nejenom potřebné informace o Trutnovsku, ale i širším okolí, což považuji za důležité. Poté, co jsem získala přehled o historii celého východočeského kraje, přesunula jsem se ve svém bádání na konkrétnější výzkum historie Trutnovska. Pro tento výzkum jsem nejprve, abych získala lepší představu o historii Trutnovska, prostudovala článek od Vladimíra Wolfa s názvem *Nástin dějepisectví Trutnovska 20. st.*⁹. Článek považuji za dobře zpracovaný, ovšem abych získala podrobnější informace, rozhodla jsem se využít ještě další publikaci. Tentokrát knihu *Trutnovská radnice: Kapitoly z dějin města Trutnova a jeho správy*.¹⁰ Informace získané z této literatury považuji za obzvlášť kvalitní. Díky přehlednému členění knihy jsem neměla téměř žádný problém zvolit si, které historické události v Trutnově využiji pro svou práci. Kniha

⁵ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila: *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. Trutnov, 1981.

⁶ JARKOVSKÁ, Lucie. *Odplata, či spravedlnost?: mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7260-206-3.

⁷ MÁLEK, Vlastimil. Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti. In: *Ozvěny Vraních hor* 74, 2005.

⁸ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko: východočeský kraj*. Hradec Králové, 1988. ISBN – 46-015-88

⁹ WOLF, Vladimír. Nástin dějepisectví Trutnovska 20. století. In: HORÁK, Václav. *Historiografie Trutnovska*. Trutnov, 2008. ISBN 978-80-903741-2-6.

¹⁰ BOCK, Jiří et al.: *Trutnovská Radnice. Kapitoly z dějin města Trutnova a jeho samosprávy*. Trutnov, 2010.

nabízí čtenáři možnost zaměřit se na určité historické období, aniž by byl zahrnut velkým množstvím informací vztahující se k období, které čtenáře příliš nezajímá, protože se nevztahuje k jeho momentálnímu badatelskému zájmu.

Přejdeme nyní k výchozí literatuře čtvrté kapitoly. V této kapitole jsem využila nejprve knihy zabývající se koncentračními tábory na našem území. Mezi tyto knihy patří *Tábory utrpení a smrti*¹¹, *Za ostnatým drátem: nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky*¹² a *Historie, která se nás týká*.¹³ Samozřejmě, že se zpracování jednotlivých knih liší dle zájmu jednotlivých autorů. Pokud bych však shrnula stručně přínos těchto knih pro tuto práci, pomohly mi lépe proniknout do problematiky koncentračních táborů na našem území. Poznatky získané ze všech třech výše uvedených titulů mi vytvořily velmi jasnou představu o vývoji, zrodu a celkové existenci koncentračních táborů v České republice. Mimo tyto knihy nesmím opomenout zmínit dílo s názvem *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*.¹⁴ Nedovedu si představit, jak by vypadalo pojetí tématu této práce, pokud by bylo uchopeno někým, kdo vůbec nemá představu o židovské populaci. Proto jsem se rozhodla seznámit se blíže s židy u nás. Publikaci *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století* jsem si vybrala, protože se zaměřuje na 20. st. stejně jako já v této práci.

Na závěr posouzení literatury bych chtěla zmínit některá díla, ze kterých jsem sice příliš nečerpala, ale pomohly mi získat základní informace o událostech či lidech souvisejících s tématem pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku. Jedná se o knihu Františka Topka, jež se zabývá pochodem smrti ve východních Čechách¹⁵. Tomuto pochodu se krátce věnuji v souvislosti s popisem života v poříčském táboře. Pokud by chtěl čtenář této práce získat bližší informace o pochodu smrti, kterému jsme se v samotné práci příliš nevěnovala, doporučuji mu právě tuto knihu. Kniha byla publikována několik let po osvobození, a proto přináší i zajímavá svědectví například lidí, kteří pochod smrti ve východních Čechách absolvovali.

Druhou knihou, která nepřímo vystupuje v samotné práci, je dílo o životě doktora Josefa Mengeleho¹⁶. Vzhledem k tomu, že se o něm v popisu života v pobočných táborech na Trutnovsku zmiňují, rozhodla jsem se o něm získat více informací. V tom mi pomohla kniha

¹¹ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. Praha, 1969. ISBN 25-041-69

¹² LACINA, Lubor. *Za ostnatým drátem: nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky*. In LACINA, Lubor. *Sborník Severočeského muzea*. Liberec, 2012.

¹³ SÁDLO, Václav. *Gross-Rosen: Historie, která se nás týká*. Náchod, 2015.

¹⁴ FRANKL, Michal - JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Praha, 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.

¹⁵ ŤOPEK, František. *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*. Havlíčkův Brod, 1961.

¹⁶ POSNER, Gerald L. *Mengele - anděl smrti: úplný životní příběh*. Praha, 2007. ISBN 978-80-87021-76-7.

s názvem: *Mengele – anděl smrti: úplný životní příběh*. Možná se zdá, že studium této knihy nebylo příliš potřebné pro zpracování tématu ženských pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku. Ovšem doktor Josef Mengele vystupuje ve vzpomínkách bývalých vězeňkyň poněkud jinak než např. ve vzpomínkách přeživších z Osvětimi, proto jsem se rozhodla zahrnout do své práce alespoň odkaz na výše uvedenou knihu.

Přejdeme nyní od literatury k pramenům. Významnými prameny se pro mě staly vzpomínky Saly Kirschner, roz. Garncarz, které byly zaznamenány v knize *Salin dar: matčin příběh*.¹⁷ Tato kniha popisuje pomocí vzpomínek a osobní korespondence bývalé vězeňkyně život v žacléřském táboře. Mimo to získáváme představu o tom, co mnohdy předcházelo příchodu žen do pobočného koncentračního tábora. Tuto knihu považuji za unikátní, nejen protože díky příběhu mladé Saly Kirschner pronikneme do doby druhé světové války a do života židovských rodin, ale především protože díky osobní korespondenci, kterou Saly Kirschner schovávala po celou dobu války, získáváme detailní nástin emocí mladé dívky a dalších lidí z jejího okolí, které by třeba po letech z vyprávění pamětníků nebyly tak zřejmé. Toto dílo neobsahuje tolik faktů, statistiky, a dalších poznatků, ale obsahuje lidskost. Donutí čtenáře podívat se na pobočné tábory jako na místa lidského utrpení, na místa, která vás poznamenala po zbytek života. Nejde pouze o zpracování holých faktů jako v některé odborné literatuře, jde o popis života v táboře prostřednictvím konkrétního člověka. Možná právě proto jsem chtěla při své práci využít i dalších vzpomínek žen, které pobočkami koncentračního tábora Gross-Rosen opravdu prošly. Vzpomínky bývalých vězeňkyň jsem objevila v Památníku Terezín.¹⁸ Ze vzpomínek uložených v terezínském archivu jsem získala poměrně velké množství informací o každodenním životě v pobočných táborech na Trutnovsku. Další prameny, které se vztahují k pobočkám koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku, najdeme v žacléřském muzeu¹⁹, muzeu Podkrkonoší v Trutnově²⁰, ve státním okresním archivu v Trutnově²¹ a v neposlední řadě také ve státním oblastním archivu v Zámrsku²².

K tématu této bakalářské práce najdeme poměrně dost pramenů a literatury nejen v místních muzeích, ale také v regionální literatuře a publikacích vztahujících se k době druhé

¹⁷ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar: matčin příběh*. Praha, 2012. ISBN 978-80-204-2648-2.

¹⁸ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek

¹⁹ Zde jsou uloženy prameny vztahující se k pobočnému koncentračnímu táboru v Žacléři, ale také k bernartickému táboru.

²⁰ Zde najdeme např. několik fotografií zobrazující budovy pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku.

²¹ Zde se nachází plán pobočného koncentračního tábora zřízeného u firmy Walzel z roku 1942.

²² V tomto archivu můžeme mimo jiné najít originál hry *Sen umělkyně*, kterou sepsaly vězeňkyně žacléřského tábora. Bližší informace o této divadelní hře se nacházejí v této práci v kapitole vztahující se k žacléřskému táboru. Dále se zde nacházejí prameny týkající se mimořádných lidových soudů na Královéhradecku.

světové války v oblasti Krkonoš, Podkrkonoší a východních Čech. Doufám, že se mi v této kritice literatury a pramenů podařilo především objasnit, proč jsem si z poměrně velkého množství dostupné literatury vybrala konkrétně knihy uvedené výše v textu, jejichž ucelený přehled najdeme v seznamu literatury této práce. Pečlivě jsem zvažovala výběr literatury, tak aby co nejlépe korespondoval s tématem ženských pobočných koncentračních táborů na Trutnovsku. Mnozí badatelé mohou s mou volbou literatury nesouhlasit, ale já se domnívám, že vhodnější literaturu ke svému tématu bych zvolit nemohla.

3. Historie Trutnovska

3.1. Geografické označení

Než přistoupím k samotné historii Trutnovska, ráda bych se věnovala geografickému vymezení. Z tohoto vymezení budu ve své práci vycházet. Okres Trutnov najdeme v severní části Královéhradeckého kraje, odtud přechází z podhorského pásma v horský masiv Krkonoš. Celá severní hranice je tvořena státní hranicí s Polskem. S východní hranicí a také s částí jižní hranicí sousedí trutnovský okres s náchodským okresem. Západní hranice okresu je tvořena okresem Semily. Zbývající jižní hranici pak tvoří okres Jičín a z malé části okres Hradec Králové. Na území okresu Trutnov bylo vytvořeno sedm správních obvodů pověřených obecních úřadů - Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Hostinné, Svoboda nad Úpou, Úpice, Vrchlabí a Žacléř. Dále byly vytvořeny také tři správní obvody obcí s rozšířenou působností - Trutnov, Dvůr Králové nad Labem a Vrchlabí.²³ Poslední uvedené rozdělení do správních obvodů obcí s rozšířenou působností pro mě bude v této práci klíčové, budu se totiž pohybovat pouze na území obvodu Trutnov. Pro upřesnění zde uvedu jmenovitě obce a města z tohoto obvodu: Batňovice, Bernartice, Dolní Olešnice, Hajnice, Havlovice, Horní Maršov, Horní Olešnice, Chotěvice, Chvaleč, Jánské Lázně, Jívka, Královec, Lampertice, Libňatov, Malá Úpa, Malé Svatoňovice, Maršov u Úpice, Mladé Buky, Pec pod Sněžkou, Pilníkov, Radvanice, Rtyně v Podkrkonoší, Staré Buky, Suchovršice, Svoboda nad Úpou, Trutnov, Úpice, Velké Svatoňovice, Vlčice, Zlatá Olešnice, Žacléř.²⁴

3.2. Osídlení a počáteční rozvoj Trutnovska

Pro nastínění historie Trutnovska vztahující se k mému tématu jsem se rozhodla začít s pohledem na Trutnovsko od konce dvanáctého a první poloviny třináctého století. V této době začali král, církev i šlechta osidlovat rozsáhlé území pod Krkonošemi. Zároveň také dochází k budování prvních vesnic na tomto území.²⁵

Nyní se budu zabývat obdobím vlády Přemysla Otakara II., tento panovník podporoval rozvoj pohraničních oblastí. Měl zájem o to, aby v těchto oblastech docházelo k rozvoji, obchodu, zemědělství, řemesel atd. Díky tomu, že panovník rozvoj těchto oblastí podporoval,

²³ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. 2016 [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xh/charakteristika_okresu_trutnov.

²⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. 2016 [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xh/abecedni_seznam_obci_a_jejich_uzemni_prislusnost_v_okresetu_k_31_12_2006.

²⁵ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 40 – 42.

přicházeli do pohraničí němečtí osadníci. Příchozí Němci postupně bohatli, stali se tak ve svých městech velmi vlivnými. Samozřejmě, že do pohraničí přicházeli i Češi. Ti se zde snažili budovat českou kulturu a vše, co k tomu patřilo. Příkladem bylo pojmenovávání obcí českými jmény např. Poříčí, Libeč, Bernartice. Ovšem v roce 1277 se s příchodem cizinců na Trutnovsko naproti tomu objevují německé překlady názvu měst a obcí, např. Bernsdorf (Bernartice), či Gabersdorf (Libeč). Trutnov jako takový byl poněmčen, i přesto však zůstaly okolní vesnice dlouho české.²⁶ Dle Ludvíka Mühlstena položil vývoj pohraničí ve 13. st. základy pro další hospodářský a politický vývoj této oblasti. V době vlády posledních Přemyslovců bylo Trutnovsko pro české království hospodářsky velmi významné.²⁷ Nyní velmi stručně zmíním dobu třicetileté války, ta přinesla do Trutnovska, rekatolizaci a germanizaci.²⁸

Dále se budu zaměřovat na devatenácté století. Devatenácté století na Trutnovsku je výrazně ovlivněné soužitím dvou etnik – českého a německého. Život v této době ovlivňovalo jak soužití těchto dvou etnik vedle sebe, tak i mnohdy soužití proti sobě.²⁹ Devatenácté století bylo pro Trutnovsko významné především vznikajícími textilními továrnami. První mechanická přádelna lnu v Čechách se nacházela v Mladých Bukách na Trutnovsku.

Devatenácté století, respektive rok 1848, ale také přinesl revoluce, které probíhaly na několika místech naší země. Ve městech i na vesnicích vznikaly národní gardy. V čele trutnovské gardy stál Uffo Daniel Horn, který byl zastáncem zrovnoprávnění Čechů a Němců. V červnu 1848 povstali muži na barikádách v Praze, na pomoc se jim do Prahy vydalo 160 trutnovských gardistů³⁰ spolu s pilníkovskými, starobuckými a žďárskými, ovšem mladoboleslavští vojáci jejich postupu do Prahy zabránili. Revoluce byla potlačena, i přesto však došlo k zrušení roboty, poddaní tedy začali pracovat v továrnách.³¹

Roku 1864 se v Trutnově nacházela největší přádelna v kontinentální Evropě. Před vznikem této továrny se na Trutnovsku již nacházela přádelna lnu na parní pohon v Žacléři a také v Poříčí u Trutnova. Ludvík Mühlstein se domnívá, že rozvoj textilních továren na Trutnovsku byl zapříčiněn tím, že se většina obyvatel pohraničí na počátku století zabývala

²⁶ Tamtéž, s. 42-43.

²⁷ Tamtéž, s. 45.

²⁸ Tamtéž, s. 47.

²⁹ WOLF, Vladimír. Nástin dějepisectví Trutnovska 20. století. In: HORÁK, Václav. *Historiografie Trutnovska*. s. 11.

³⁰ Bližší informace k pojmu gardista a k revoluci 1848 najdeme v knize: KLÍMA, Arnošt. *Revoluce 1848 v českých zemích*. Praha, 1974.

³¹ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 75.

přádelnictvím, soukenictvím a tkaním ve svých domácnostech.³² K přádelnám lnu později přibýly mechanické tkalcovny a továrny na zpracování bavlny a juty. Práce v těchto továrnách byla těžká. Sama Božena Němcová po návštěvě jedné z místních továren psala ve svých poznámkách, že práce je pro dělníky obtížná především kvůli vlhkému prostředí, které musí při zpracování lnu být. Jako velice obtížnou práci hodnotila práci dělníků v močárnách.³³

Zaměříme se nyní na dobu hospodářské krize v 19. st. Tato krize postihla celý svět. Výjimkou nebylo ani Trutnovsko. Krize významně zasáhla zdejší textilní podniky, ale i ostatní firmy.³⁴ Došlo k zániku některých významných podniků např. podniku rodiny Faltisů. Velké německé firmy na Trutnovsku však krizi přečkaly, i když ne úplně beze ztrát.³⁵ Krize s sebou nesla řadu následků, které částečně přetrvávaly až do období druhé světové války. Světová krize měla nepříjemný dopad na mezinárodní vztahy. Domnívám se, že bychom mohli říci, že krize otevřela dveře přicházejícímu fašismu. Když se dostal v Německu k moci Adolf Hitler, fašismus začal nabírat na síle.³⁶ Nástup fašismu se samozřejmě projevil i v Podkrkonoší. Místní podniky utrpěly ztrátou zaměstnanců, kteří odešli do Německa mezi Henleinovi stoupence.³⁷ Také Sudetoněmecká nacionální strana se přihlásila k nacismu. Významným momentem pro rozvoj fašismu na Trutnovsku byl projev Konráda Henleina pronesený 3. května 1935 v Trutnově. Konrád Henlein sliboval vyřešení hospodářských, sociálních, ale také národnostních problémů. Dlouho to netrvalo a Trutnov se stal ústředím sudetoněmeckého fašismu.³⁸

3.3. Němci a Češi na Trutnovsku 1918 - 1945

České obyvatelstvo v pohraničí bylo jakousi menšinou uprostřed velké menšiny německé. Když chtěli Češi zřídít české školy anebo zahájit činnost českých spolků v místech, které Němci považovali za „své místo“ (místo, kde mají vše pod svou kontrolou), považovali jednání Čechů za násilnou čechizaci a potlačování německých práv. Od roku 1918 v Trutnově

³² Tamtéž, s. 75.

³³ Volně dle: MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 76.

³⁴ Tamtéž, s. 88.

³⁵ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. s. 15.

³⁶ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 88.

³⁷ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. s. 15.

³⁸ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 88.

počet českých obyvatel rychle narůstal, i přesto však byli čeští zástupci městského zastupitelstva v menšině a v opozici, protože většina Čechů se neúčastnila voleb.³⁹

Za politicky důležité považují zrod a fungování německé sociálně demokratické strany v Trutnově, proto bych zde uvedla bližší informace o této straně. Německá sociálně demokratická strana byla v Trutnově založena Wilhelmem Kiesewetterem roku 1897. Pod záštitou této strany vycházely také německé dělnické noviny, první číslo v Trutnově vyšlo roku 1900. Noviny se jmenovaly *Trautenauer Echo*. Tato strana mimo jiné nadále posilovala vliv Němců v Podkrkonoší. Česká menšina neměla mezi německým obyvatelstvem sebeprosazování vůbec lehké.⁴⁰ Kromě soužití dvou národností zde byl další důležitý faktor ovlivňující životy trutnovských obyvatel. Tímto faktorem se stal fakt, že dělníci na Trutnovsku byli nejhůře placení v Rakousku-Uhersku. To byl jeden z hlavních důvodů, proč dělníci z této oblasti podléhali snadněji nacionalistické a církevní propagandě. Některé z těchto propagand podporovaly nenávist německých dělníků vůči českým obyvatelům pohraničí. Z těchto propagand vznikla v roce 1904 v Trutnově strana s názvem *Deutsche Arbeiterparei in Österreich*, později přejmenována na *Deutsche national-socialistische Arbeiterpartei Österreichs*, ta se následně stala předchůdkyní henleinovské sudetoněmecké nacionalistické strany.⁴¹

V této době ještě nebylo zcela patrné, jak důležitá bude tato strana pro vývoj dalších událostí nejenom na Trutnovsku. Zlom nastal v roce 1938. V roce 1938 měl Trutnov 14 584 obyvatel; z toho bylo 11 412 obyvatel německé národnosti, 2 791 československé národnosti, 328 cizinců a 53 Židů.⁴² Všechny židovské rodiny byly 21. září odstěhovány z Trutnova do vnitrozemí, v této době se také začaly veřejně stěhovat pryč české rodiny. 23. 9. 1938 vyhlásila vláda Československé republiky stav branné pohotovosti, došlo k vyhlášení mobilizace branné moci. To mělo za následek, že se do Trutnova začali vracet někteří lidé, kteří se v září přestěhovali do vnitrozemí, aby nyní mohli pomáhat při bránění pohraničí.⁴³

Události tohoto roku, roku 1938, významně zasáhly celé Československo, výjimkou tedy nebylo ani Podkrkonoší. Klíčovým datem pro krkonošskou oblast byl 8. říjen 1938. V tento

³⁹ BOCK, Jiří. *Trutnovská Radnice*. s. 73.

⁴⁰ Volně dle MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 80.

⁴¹ Tamtéž, s. 81.

⁴² BOCK, Jiří. *Trutnovská Radnice*. s. 75.

⁴³ BOCK, Jiří. *Trutnovská Radnice*. s. 75.

den došlo k dohodě, která měla za následek obsazení Krkonoš německou armádou. Tato dohoda započala odchod značného množství Čechů a také evakuaci československé armády z Krkonoš.

V říjnu 1938 přichází do Podkrkonoší německá armáda. K okupaci Trutnova došlo 8. října 1938. Tento den se stane osudným židovské synagoze a hřbitovu, který nacisté zničili.⁴⁴ Trutnov se stal součástí říšské župy sudetské⁴⁵ (Reichsgau Sudetenland) a stal se centrem tzv. venkovského okresu (Landkreis). Němci zde zřídili úřad landráta (Landratsamt), který navazoval na prvorepublikový okresní úřad. Při úřadu působili ještě okresní radové, kteří byli do úřadu jmenováni na dobu šesti let vedoucím nacistické strany (NSDAP). Okresní radové neměli úřední pravomoc, ale byli poradci landráta. Později převzal veškerou agendu landrát sám. Vyšší instancí pro Trutnov byl úřad vládního presidenta (Regierungspräsident) v Ústí nad Labem, ještě vyšší instancí byl pak úřad říšského místodržitele (Reichsstaathalter) v Liberci. Tímto místo držitelem byl Konrád Henlein. Systém obecní správy měl na starosti starosta (Bürgermeister). Spolu se starostou měl značný vliv ze zákona místní pověřenec a zmocněnec NSDAP (Beauftragte der NSDAP).⁴⁶

Poté, co se Trutnovsko stalo součástí Sudetské Župy, zde nebyl život Čechů lehký, především následné události a druhá světová válka ztěžovaly každodenní život českým obyvatelům. Během roku 1938 – 1944 se na Trutnovsku stalo mnoho událostí, vynechme však tyto mnohdy smutné události a zaměříme se na rok 1945. Od počátku tohoto roku přicházejí na Trutnovsko Němci prchající před blížící se frontou. Tito němečtí uprchlíci začínají vyvolávat ve stávajících Němcích beznaděj, strach z konce války a strach z pomsty Čechů. 7. května 1945 se Trutnovem a okolím šířila zpráva, že Rudá armáda prorazila německou armádu u Walzbrychu. Němečtí funkcionáři, představitelé NSDAP a další začali prchat. Následující den opustila německá armáda Trutnov.

Pro tyto a následující květnové dny byly typické časté sebevraždy německých obyvatel, kteří se báli pomsty a příchodu Rudé armády. Konec druhé světové války přeměnil podobu obyvatel nejenom Trutnova, ale i jeho okolí. Z české minority se díky odsunu Němců stala majorita.⁴⁷

⁴⁴ MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko*. s. 90.

⁴⁵ Bližší informace o životě v Sudetské župě můžeme nalézt v knize: ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha, 2001. ISBN 80-7203-390-5.

⁴⁶ BOCK, Jiří. *Trutnovská Radnice*. s. 77.

⁴⁷ Tamtéž, s. 78-81.

4. Koncentrační tábory

4.1. Zrod a vývoj koncentračních táborů

Po jmenování Adolfa Hitlera říšským kancléřem 30. ledna 1933 se začaly připravovat podmínky pro likvidaci politických odpůrců. 28. února vydal říšský prezident nařízení na „ochranu lidu a státu“. Následkem tohoto nařízení se zvedla vlna zatýkání, ovšem vězení nestačila pojmout stovky nových vězňů. 20. března 1933 dal Himmler - jako policejní prezident v Mnichově - zřídit první koncentrační tábor v budovách bývalé továrny na výrobu střelného prachu nedaleko Dachau. Sem byli převezeni výše zmínění vězni. Zatýkání pokračovalo i nadále, vězení zůstávala přeplněná, a tak bylo nutné budovat další tábory. Do roku 1938 bylo zřízeno 40 táborů, ve kterých bylo zadržováno na 30 000 osob. Do začátku války sloužily koncentrační tábory především k nucenému pobytu či k likvidaci vězňů.⁴⁸ Později začala být uplatňována možnost pracovního využití vězňů. Válečné hospodářství Třetí říše potřebovalo pro výrobu velké množství pracovních sil. Také bylo potřeba nahradit muže, kteří odešli do wehrmachtu. To mělo za následek využívání otrocké práce vězňů, o kterou SS čím dál tím více usilovala.⁴⁹ Cíl táborů se ale neměnil, stále šlo o likvidaci vězňů; nyní se však jednalo o smrt upracováním. Od roku 1938 jsou zakládány tábory zaměřující se na usmrcování prací např. Ravensbrück, Mauthausen, Flossenbürg a Gross-Rosen.⁵⁰

Gross-Rosen leží 40 km severně od naší nejvyšší hory Sněžky. Jméno tábora se odvíjí od názvu nedaleké obce Rogoźnica. Tábor byl postaven nedaleko kamenolomu, kde se těžila žula. V srpnu 1940 přišla do tábora první stovka vězňů. Během deseti měsíců vzrostl počet vězňů na 700. Vzhledem k přibývajícimu počtu vězňů se tábor začal rozrůstat.⁵¹ KT Gross-Rosen se stal samostatným kmenovým táborem v roce 1941. Následně dochází ke zřizování pobočných táborů Gross-Rosenu. První čtyři pobočné tábory byly zřízeny ve Slezsku a v Říšské župě Wartheland v letech 1942-1944. Koncem roku 1942 neměl KT Gross-Rosen v Sudetech ještě žádný pobočný tábor.⁵² Následně se ale začaly nové pobočné tábory KT Gross-Rosen budovat. Do roku 1945 jich bylo vybudováno asi 120. Pouze pět jich vzniklo v blízkosti hlavního tábora, zbylé tábory byly rozmístěny v Dolním Slezsku, na Opolsku, na území tehdejší

⁴⁸ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. s. 9-10.

⁴⁹ FRANKL, Michal - JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). *Naši nebo cizí?*. s. 380.

⁵⁰ SÁDLO, Václav. *Gross-Rosen*. s. 3.

Pozn. Brožura k putovní výstavě *Lidé jako dobytek*, která proběhla v Žacléři od 5. do 21. června 2015

⁵¹ Tamtéž, s. 4.

⁵² ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 87.

Československé republiky a v Německu. Většina pobočných táborů byla zřízena v roce 1944. V hlavním táboře byli vězněni pouze muži, v pobočných táborech převážně ženy.⁵³

4.2. Koncentrační tábory na našem území

Nacisté zřizovali koncentrační tábory na našem území v okupovaném pohraničí a protektorátu.⁵⁴ Byly v nich vězněny osoby politicky nevhodné, židé, vyznavači bible, zločinci, asociální živly a další. Koncentrační tábory na našem území byly pouze pobočkami nebo komandy velkých koncentračních táborů mimo naši republiku. Nejvíce pracovních komand na našem území měl tábor Flossenbürg, dále zde byly pobočky Osvětimi a v neposlední řadě pobočky tábora Gross-Rosen.⁵⁵

Na okupovaném českém území bylo zřízeno 16 pobočných táborů Gross-Rosenu. Tyto tábory bychom našli v pásu podhůří Jizerský hor, Krkonoš, Vraních hor, na Broumovsku a v podhůří Orlických hor.⁵⁶ Konkrétně šlo o tábory: Bernsdorf (Bernartice), Mährisch Weißwasser (Bílá Voda), Brünnlitz (Brněnec), Morchenstern (Smržovka), Gablonz (Jablonec nad Nisou), Ober Altstadt (Horní Staré Město), Gabersdorf (Libeč), Ober Hohenelbe (Hořejší Vrchlabí), Grulich (Králíky), Parschnitz (Poříčí), Halbstadt (Meziměstí), Reichenau (Rychnov u Jablonce nad Nisou), Kratzau I (Chrastava), Kratzau II (Chrastava), Schatzler (Žacléř), Sankt Georgenthal (Jiřetín).⁵⁷

Za nejznámější pobočný tábor Gross-Rosenu u nás se považuje tábor v Rychnově u Jablonce nad Nisou, byl zřízen v roce 1943. Tento tábor stál v blízkosti továrny na výrobu radiopřijmačů a vysílačů pro vojenské účely jménem Gedewen. V táboře se nacházeli političtí vězni různých národností, ženy, děti a židé v tomto táboře věznění nebyli. V pobočném táboře v Rychnově u Jablonce zemřelo asi 200 vězňů. Tábor byl osvobozen partyzány ještě před příchodem rudé armády do Rychnova, což bylo 10. května 1945.⁵⁸

⁵³ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. s. 10.

BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila. – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. s. 91.

⁵⁵ Tamtéž, s. 94-118.

⁵⁶FRANKL, Michal - JENŠOVSKÁ, Julie. *Naši nebo cizí?*. s. 380.

⁵⁷Institut Tereziánské iniciativy [online]. 2016[cit. 2016-11-30] Dostupné z:

http://www.terezinstudies.cz/projects/nucena_prace/subcamps.html.

⁵⁸ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. s. 118–120.

4.3. Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku

Na Trutnovsku byla největší kumulace poboček Gross-Rosenu na území dnešní České republiky. Koncentrační tábory na Trutnovsku vznikaly z táborů nucených prací. Pobočky koncentračního tábora byly nejprve řízeny organizací Schmelt⁵⁹. Organizace Schmelt působila na území Horního Slezska a východočeské části sudetské župy. Pod záštitou této organizace vznikla síť pracovních táborů pro židovské dívky a ženy pocházející převážně z Horního Slezska. Tyto pracovní tábory byly v roce 1944 převzaty KT Gross-Rosen.⁶⁰ Pod tuto organizaci bylo převedeno osm táborů, ostatní tábory nucených prací zanikly jako např. tábor v Hostinném. Pro přesnost zde uvedu tábory, které byly zachovány a převedeny pod Gross-Rosen. Šlo o tato místa: tábor v Poříčí u Trutnova (Parschnitz), tábor v Horním Starém Městě (Ober Altstadt), v Libči (Gabersdorf), Bernarticích (Bernsdorf), Žacléři (Schatzlar), Bohuslavcích (Bausnitz) a Horním Vrchlabí (Ober Hohenelbe).⁶¹

Nejhustší síť pobočných táborů KT Gross-Rosen na území dnešní České republiky se nacházela v okolí Trutnova. Mohla za to výše zmíněná organizace Schmelt, která v okolí Trutnova a Trutnově samotném zřídila v letech 1940-1941 přibližně patnáct táborů nucených prací. V těchto táborech bylo umístěno přibližně 4500-5000 židovských dívek a žen z Polska. Věk těchto žen se pohyboval od 15-25 let. Z těchto táborů nucených prací bylo v březnu 1944 změněno pět táborů na pobočné koncentrační tábory, které podléhaly KT Gross-Rosen. Společně s nově vzniklými pobočkami KT Gross-Rosen bylo v Trutnově zřízeno komando SS⁶². V polovině roku 1944 podléhaly trutnovskému komandu SS tyto tábory: tábor v Bernarticích, Libči, Horním Starém Městě, Poříčí a Žacléři. Mimo tyto zmíněné pak ještě vzdálenější tábor v Hořejším Vrchlabí. Nadále vznikaly další pobočné tábory. V prosinci 1944 bychom na území dnešní České republiky našly čtrnáct pobočných táborů podřízených KT Gross-Rosenu. Celkem bylo v těchto čtrnácti táborech drženo 7850 vězňů.⁶³

⁵⁹ Organizace Schmelt sídlila v polském Sosnovci, později byla přemístěna do Annabergu. Vůdčí postavou této organizace byl SS Brigadeführer Albrecht Schmelt. Ten rozmisťoval dělníky do pracovních táborů. Schmelt zajišťoval německým továrnám dělníky za předem stanovené částky. Těmito dělníky se stali především mladí, zdraví lidé, kteří byli schopni těžké práce. Většina těchto lidí byla židovského vyznání v některých pramenech či literatuře jsou tito dělníci známi jako Schmeltovi židé. Schmelt za dělníky získával peníze, které měly být předávány rodinám dělníků, ovšem většina získaných peněz putovala na Schmeltův účet a na účet SS.

Zdroj: ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 88-89.

⁶⁰ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 89.

⁶¹ LACINA, Lubor. Za ostatním drátem: nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky. In LACINA, Lubor. *Sborník Severočeského muzea*. s. 65.

⁶² Vedoucím SS komanda v Trutnově byl Fritz Ritterbusch.

⁶³ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 90-91.

V Poříčí u Trutnova byla soustředěna organizačně spojená skupina koncentračního tábora Gross- Rosen. Centrem této skupiny byl právě poříčský pracovní tábor. Tento tábor měl pod sebou další pobočky. Pobočku v Horním Starém Městě, kde se nacházela tři pracovní komanda, další pobočky tábora byly v Bernarticích, Horním Vrchlabí, Žacléři, Bohuslavicích nad Úpou a Libči.⁶⁴

Poříčský tábor existoval od října 1942 do 9. května 1945. V táboře byly židovky polské a maďarské národnosti. Tyto ženy a dívky pracovaly pro firmy: Haas⁶⁵, Walzel⁶⁶, HEG⁶⁷ a také v muniční továrně.⁶⁸ Kapacita tábora byla 300 osob při běžném obsazení, 600 osob při nouzovém stavu, ale dle Růženy Bubeníčkové se v táboře nacházelo 650 žen a dívek. Tábor v Poříčí u Trutnova byl zřízen v objektu Haasovy přádelny, přesněji v jednom z objektů, který byl již vyřazen z provozu. První vedoucí tábora byla Elsa Hawlik, která se později stala členkou SS. Ve funkci vedoucí tábora zůstala až do konce války. Od léta roku 1944 začínají do Poříčského tábora přijíždět transporty žen a dívek z Osvětimi. Tyto transporty mají za následek nárůst počtu vězeňkyň. Převážná část žen ze zmíněného transportu byla maďarského původu. Zejména z těchto Maďarek bylo pak utvořeno komando pracující v závodě AEG⁶⁹. Často se stávalo, že z Poříčského tábora byly přemísťovány celé skupiny žen do jiných táborů.⁷⁰ Miroslav Kryl spolu s Ludmilou Chládkovou díky svému bádání odhadli počet vězeňkyň, které byly ubytovány, anebo alespoň na nějaký čas pobýly v poříčském táboře. Jejich odhad byl 2000 žen. Tento počet se datuje do května 1945. Tento tábor sloužil také jako místo karantény.

K Poříčskému táboru bylo roku 1944 přiřčeno ženské komando umístěné v Bohuslavicích nad Úpou.⁷¹ Vězeňkyň z Bohuslavického tábora pracovaly v pobočném závodě firmy Ignáce Etricha. V dubnu 1944 bylo v Bohuslavicích vězněno 60 žen, později, na počátku června jejich počet poklesl na 55, ovšem poté se v červenci opět zvýšil na 70 vězeňkyň. Na podzim jejich počet opět klesl.⁷² Kryl ve svém bádání zjistil, že 27. 10. 1944 byl vytvořen

⁶⁴ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk -WOLF, Vladimír. *Krkonoše – Podkrkonoší 4*. Hradec Králové, 1969. s. 98-100.

⁶⁵ Firma Aloyse Hasaseho zpracovávala len. Vězeňkyň tedy pracovaly v přádelně lněné příze.

⁶⁶ Vězeňkyň nasazené na práci v továrně firmy Walzel pracovaly v mechanické tkalcovně. Součástí tkalcovny byla i mandlovna.

⁶⁷ Bližší informace o této firmě z důvodu nedostatku pramenů nemohu poskytnout.

⁶⁸ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk -WOLF, Vladimír. *Krkonoše – Podkrkonoší 4*. s. 98-99.

⁶⁹ Ve firmě AEG v Trutnově se vyráběly rozvědky. Vězni byly také využívány na práci u běžících pásů a soustruhů.

⁷⁰ KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. s. 18-20.

⁷¹ Tamtéž, s. 19.

⁷² Tamtéž, s. 25-27.

seznam vězeňkyň Bohuslavického tábora. Podle tohoto seznamu bylo v táboře vězněno 67 žen. Jejich vedoucí byla Elsa Hawlik, protože Bohuslavický tábor byl součástí poříčského tábora.

Další pobočkou poříčského tábora byl tábor v Libči. Tento tábor existoval s největší pravděpodobností na okraji obce Nové Voletiny, která sousedí s Libčí. Dle získaných údajů můžeme prokázat, že tímto táborem prošlo 363 žen.⁷³ Koncem října 1944 bylo ve zdejšímu táboře 343 žen z Polska, 18 z Maďarska, jedna Češka a jedna Slovenka. Většinu žen bylo mezi 15-29 lety. Ženy v libečském táboře pracovaly ve dvousměnném provozu. Do práce docházely deset minut pěšky. V táboře působilo jedenáct dozorkyň a tři příslušníci SS. Vrchní dozorkyní zdejšího tábora byla Charlotte Rose (Rössel). Tábor byl tvořen dvěma dřevěnými *baráky* a obehnán ostnatým drátem. Na marodce v táboře v Libči zemřely dvě vězeňkyně.⁷⁴ Do Bohuslavického tábora i do tábora v Libči byly přiřazovány také ženy z transportů z Osvětimi.

75

Od Poříčí u Trutnova byl poněkud vzdálenější pobočkou tábor v Hořejším Vrchlabí. Tábor ve Vrchlabí byl zřízen na severozápadní straně obce poblíž silnice vedoucí z Vrchlabí do Špindlerova Mlýna. Od roku 1944 do roku 1945 zde byly ubytovány ženy pracující u firmy Lorenc. Kapacita tábora byla 150 žen, ovšem bylo zde vtěsnáno až 450 žen. Koncem války se jejich počet snížil na 150, všechny ženy byly nemocné tuberkulózou.⁷⁶

Bernartický tábor byl jedním z řady již zmíněných poboček poříčského tábora.⁷⁷ Tábor se nacházel na severním okraji Bernartic cca 300 metrů východně od hlavní silnice, která vede do Královce. Dle výpovědí bývalých vězeňkyň bernartického tábora byl tento tábor zřízen pravděpodobně v červnu 1941. První záznam o vzniku tábora, který můžeme materiálně podložit, máme z 21. května 1942. Táboru Gross-Rosen byl tento původně tábor židovských nucených prací organizačně podřízen dle předpokladů badatelů od března 1944. V tomto táboře se nacházely ženy židovského původu od 15 do 30 let. V případě, že byla žena práce neschopná, většinou z důvodu nemoci, byla poslána do vyhlazovacího tábora - např. do Osvětimi.⁷⁸ Bylo zde uvězněno i několik žen nežidovského původu, a to z politických důvodů.⁷⁹ Ženy pracovaly v továrně Johanna Etricha, šlo o přádelnu a tkalcovnu lnu. Některé ženy také pracovaly

⁷³ Tamtéž, s. 30.

⁷⁴ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 218.

⁷⁵ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk -WOLF, Vladimír. *Krkonoše – Podkrkonoší 4*. s. 99.

⁷⁶ Tamtéž, s. 100.

⁷⁷ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. s. 12.

⁷⁸ MÁLEK, Vlastimil. Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti. In: *Ozvěny Vraních hor* 74. s. 5-6.

⁷⁹ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. s. 122.

v textilní továrně G. A.Buhl – Sohn v Žacléři. V bernartickém táboře se nacházelo 300 žen, ovšem kolik jich tábořem celkově prošlo, není přesně známo. Dozorkyněmi v tomto táboře byly R. Stibbová a S. Bischofová. Vrchní dozorkyní tábora byla Marie Mühlová. Oficiální název tábora poté, co se stal pobočným tábořem Gross-Rosenu, zněl *Frauen Arbeitslager Bernsdorf*. V Podkrkonoší existoval systém grossrosenských poboček, v tomto systému podléhal bernartickému táboru menší tábor, respektive komando žen vězněných v Žacléři. Vedení továrny Johanna Etricha posílalo do Gross-Rosenu platby za práci vězeňkyň.⁸⁰ V bernartickém táboře zemřely čtyři ženy: Laja Richter, Ida Steg, Rula Brauner a Uta Zinger. 10. května 1945 byl tábor osvobozen Rudou armádou.⁸¹

Jak jsem již výše zmínila, bernartickému táboru podléhal menší tábor v Žacléři. V tomto táboře byly internovány Polky a Maďarčky. Dívky pracovaly ve firmě Gustava Adolfa Buhla. Tento tábor se stal pobočkou koncentračního tábora Gross-Rosen v březnu roku 1944. Od podzimu roku 1944 byl podřízen velitelství SS v Poříčí u Trutnova, ale také správě pobočného koncentračního tábora v Bernarticích. Žacléřské komando bylo poměrně stálé a malé, ovšem v létě roku 1944 nastala změna v obsazení tábora, protože do tábora byly nově zařazeny maďarské vězeňkyně. Z poválečného procesu s dozorkyní Emmou Machovou víme, že v táboře bylo vězněno 130 žen, avšak kapacita tábora byla 125 žen. Díky jmennému seznamu vězeňkyň sepsaného roku 1944 Emmou Machovou známe přesný počet vězeňkyň. V táboře bylo dle tohoto seznamu 111 žen (96 z Polska a 15 z Maďarska) a také dalších 15 Maďarek, které do tábora přijely 7. 12. 1944 z Wiessau. Celkový počet byl 126 vězeňkyň. Z tohoto výpočtu vidíme, že Emma Mach v poválečném procesu uvedla přibližně stejný počet vězeňkyň. Její počet se příliš nelišil od skutečného počtu vězněných žen.⁸² Ženy ze žacléřského tábora pracovaly v přádelně, která se nacházela nedaleko vlakového nádraží. Žacléřský tábor byl tvořen *baráky* o velikosti 46,5x8x2,5 metru a nacházel se na okraji obce. Tábor stál hned vedle továrny, kde pracovaly vězněné ženy. U vstupu do tábora bychom našli strážnici.⁸³

Ve výčtu poboček Poříčského tábora nesmím opomenout zmínit také tři komanda v Horním Starém Městě. První komando bylo umístěno poblíž továrny Etrrich, kde ženy také pracovaly. Toto komando bylo tvořeno ženami židovského původu ve věku 15-35 let. Vystřídalo se zde 350 žen, ale průměrně jich zde bylo ubytováno 250. V tomto komandu se

⁸⁰ MÁLEK, Vlastimil. Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti. In: *Ozvěny Vraních hor* 74. s. 5.

⁸¹ Tamtéž, s. 6.

⁸² KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. s. 28-29.

⁸³ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 223.

nacházely Polky, Maďarčky, Češky a Slovenky. Tři Polky v tomto táboře zemřely. Poněkud větší komando pro ženy a dívky vězněné z rasových důvodů a pracovně nasazené bylo zřízeno za římsko-katolickým kostelem. Průměrně zde pobývalo 900 žen, celkově se v táboře vystřídalo 1400 žen. Tyto ženy pracovaly v přádelně firmy J. A. Kluge⁸⁴. V tomto komandu, stejně jako tomu bylo u prvního komanda v Horním Starém Městě, se nacházely Polky, Maďarčky, Češky a Slovenky. U firmy J. A. Kluge pracovaly také ženy z třetího komanda v Horním Starém Městě. Jejich tábor se nacházel v prostoru mezi tratí směrem k Cihelně. V tomto táboře bylo ubytováno 380 žen, vystřídalo se jich tam však 500.⁸⁵

Tábor v Horním Starém Městě byl po poříčském táboře druhým největším táborem v okolí Trutnova. Vězeňkyně v tomto táboře hlídalo padesát dozorkyň pod vedením dozorkyně Irmgard Hofmann. Mimo to zde působilo pět příslušníků SS. Nebylo zde zaznamenáno žádné úmrtí. Existují však výpovědi o několika selekcích a týrání vězeňkyň. Po osvobození tábora bylo Mimořádnými lidovými soudy v Jičíně k víceletým podmíněným trestům odsouzeno jedenáct dozorkyň SS působících za války v pobočném táboře v Horním Starém Městě.⁸⁶

Na závěr této podkapitoly bych chtěla zmínit doplňující informace, vztahující se ke všem výše uvedeným táborech. Tyto informace se týkají zdravotního stavu vězněných žen. Zdravotní stav dívek nebyl z důvodu špatné stravy moc dobrý a konstatují, že téměř žádná z nich po dobu pobytu v pobočném táboře (a mnohé i potom) nemenstruovala. Mnohé z nich už nikdy nemohly mít děti.⁸⁷

4.4. Dozorčí personál v pobočných táborech KT Gross-Rosen na Trutnovsku

Vzhledem k tomu, že se většina mužů v době druhé světové války nacházela na válečných frontách, došlo k tomu, že ženy musely začít vykonávat i profese, které doposud většinou vykonávali muži. Výjimkou nebyla ani práce dozorců a dozorkyň v pobočných koncentračních táborech. V malých pobočných táborech, jako byl například tábor v Bernarticích, nevykonávaly práci dozorců žádní muži, ale pouze ženy. Nedostatek mužů byl také v poříčském táboře, který měl 1400 vězeňkyň, i přesto toto poměrně velké číslo bychom zde našli pouze šest mužů, kteří zde vykonávali službu. Zbylé dozorčí obsazení tábora tvořily

⁸⁴ U firmy Kluge byly vězeňkyně nasazeny i na práci v tkalcovně.

⁸⁵ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk -WOLF, Vladimír. *Krkonoše – Podkrkonoší 4*. s. 99.

⁸⁶ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 219-221.

⁸⁷ Tamtéž s. 123-124.

ženy. Aby ženy mohly vykonávat profesi dozorkyně, byly posílány do kurzů, které se konaly v KT Ravensbrück. Po absolvování kurzu byly přijaté do řad SS. Praktický výcvik dozorkyň pobočných táborů KT Gross-Rosen probíhal v táboře Bielawa a Poříčí. Většina žen, které pracovaly v pobočkách KT Gross-Rosen na Trutnovsku, vykonávaly stejnou či podobnou dozorčí funkci již v předchozích táborech nucených prací. SS preferovala pro výkon dozorkyně v pobočném táboře svobodné, bezdětné ženy. Doporučený věk žen byl 21-45 let. Doporučená výška pro výkon funkce dozorkyně byla 160 cm. Tuto práci vykonávaly převážně mladé ženy. Aby získaly ženské dozorkyně jakousi společenskou prestiž a vážnost, byly jim udělována nejrůznější ocenění. Jedno z takových ocenění obdržela i vrchní dozorkyně pobočného tábora v Poříčí.⁸⁸ Byla vyznamenána Válečným křížem za zásluhy bez mečů.⁸⁹

V pobočných táborech KT Gross-Rosen na území dnešní České republiky vykonávalo službu dozorkyň SS 146 žen. Čtyřicet dozorkyň bylo odsouzeno v poválečných procesech Mimořádnými lidovými soudy v Jičíně a Hradci Králové. Deset žen bylo po válce odsunuto do Německa dříve, než s nimi byl zahájen soudní proces. Tři ženy byly osvobozeny.⁹⁰

⁸⁸ Vyznamenanou dozorkyní byla Elsa Hawlik.

⁸⁹ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 100-101.

⁹⁰ JARKOVSKÁ, Lucie. *Odplata, či spravedlnost?*. s. 203-216.

5. Odraz života v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku pohledem vězňených žen.

5.1. Tábor v Poříčí u Trutnova ve vzpomínkách vybraných vězeňkyň.

Než začnu pomocí výpovědí a vzpomínek Zlaty Smutné, roz. Lataszové, Marie Vaněčkové, roz. Strauchové, Geňi Kačerové, roz. Rosenzweigové, Reginy Hejnové, roz. Palúchové, Heleny Šrámkové, roz. Felzerové a Soňi Auydyové, roz. Scharferové představovat tábor v Poříčí, chtěla bych upozornit na medailonky žen, které se nachází v přílohách této bakalářské práce. Díky medailonkům je možné zjistit, kdy a za jakých podmínek se ženy do tábora v Poříčí u Trutnova dostaly. Nyní díky těmto ženám probádáme centrální tábor poboček tábora Gross-Rosen na Trutnovsku, tedy poříčský tábor.

„Když jsme dojeli, myslela jsem, že jsme v pohádce, lesy a krásná příroda.“ Touto větou začala vzpomínat na příjezd do Poříčí u Trutnova Regina Hejnová. Z jejích vzpomínek vyplývá, že po příjezdu do Poříčí si celou skupinu žen převzaly dozorkyně, v tomto případě také kápo⁹¹ vězeňkyň Fela Perčík.⁹² Podobně probíhal příjezd do Sudet i u paní Marie Vaněčkové. Její transport si na nádraží převzala dozorkyně Amlerová. Děvčata z tohoto transportu se již ve vlaku dozvěděla, že míří do Sudet, ostatní transporty mnohdy neměly tušení, kam vůbec míří.⁹³ Často i po vystoupení z vlaku neměly dívky zprvu možnost zjistit, kde se nacházejí. Někdy se totiž stávalo, že transporty přijížděly na místa určená v noci, což ztěžovalo vězeňkyním rozpoznat, kde se nacházejí. V jednom z takových nočních transportů byla do Poříčí dopravena Geňa Kačerová. Její transport byl hned po příjezdu ubytován v továrně u firmy Walzel.⁹⁴ Ženy byly většinou po svém příjezdu do Poříčí rozdělovány do ostatních poboček poříčského tábora.

⁹¹ Kápo byl vězeň v koncentračním táboře, který byl pověřen strážemi SS dohlížet na nucené práce, popřípadě vykonávat administrativní úkoly. Bližší informace k pojmenování kápo můžeme nalézt mimo jiné v knize. LEVI, Primo. *Je-li toto člověk*. Praha, 1995. ISBN 80-85924-03-X.

⁹² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6381, přír. č. 613/78–1875, původce: Hejnová Regina, roz. Palúchová. 7. s.

⁹³ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6379, přír. č. 311/78-1873, původce: Vaněčková Marie, roz. Strauchová. 8. s.

⁹⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6380, přír. č. 312/78-1874, původce: Kačerová Geňa, roz. Rosenzweigová. 6. s.

Po příchodu do poříčského tábora se ženy v rámci karanténního procesu musely svléknout a byla jim aplikovaná injekce s pro ně neznámým obsahem.⁹⁵ Vzhledem k tomu, že poříčský tábor sloužil jako místo karantény, bývaly v něm dívky i několik týdnů, než byly rozmístěny do okolních táborů. Štefanie Lorándová vzpomínala, jak právě ona měla na stroji připravit seznamy žen potřebné pro jejich další přemístění.⁹⁶ To pro ni znamenalo mít jakousi moc nad ostatními dívkami. Záleželo totiž pouze na ní, zda přiřadí dívky, které se znají, anebo jsou společně nějak spřízněny do stejného tábora. Díky ní se většině dívek podařilo zůstat se svými přítelkyněmi. Já osobně tento čin považují za nemalé vítězství, protože pokud je člověk na tak hrozivém místě, jako je koncentrační tábor, byť mírnějšího typu, je pro člověka důležité nebýt osamocen. Musím však podotknout, že ne všechny ženy a dívky měly takové štěstí. U některých transportů neměly ženy možnost rozdělit se do okolních táborů samy.

Domnívám se, že pro většinu žen muselo být zjištění, že dojely do Sudet a budou zde muset přečkat v náročných, velmi nehostinných, podkrkonošských podmínkách, obzvláště v zimním čase, velmi stresující. Ne však tak stresující byl tento přesun pro ženy, které byly do Sudet transportovány z Osvětimi. Tyto ženy tuto změnu mnohdy „vítaly“. Pro potvrzení mého předchozího vyjádření bych zde ráda citovala z výpovědi lékařky Violy Šandorové: „*Po Osvětimi jsme si mysleli, že jsme přišli do nebe*“.⁹⁷ Tato „jednoduše“ řečená věta, mluví za vše.

Nyní bych ráda popsala ubytování a stravu v poříčském táboře. Chléb, který měly ženy k snídani, dostávaly předchozí večer. Ráno pak k chlebu dostaly jen kávu. K obědu se podávala polévka, nejčastěji moučná nebo zeleninová, vždy neosolená. Oběd se ženám dovážel na jejich pracoviště. K večeři pak bývala hořčicová omáčka s brambory.⁹⁸ Zlata Smutná si ve svých vzpomínkách také vybavuje, že z počátku věznění býval i eintopf s kousky masa. Marie Vaněčková si mimo to, že dostávaly polévku a chléb, také vzpomíná, že z počátku věznění jí byl doručen balíček s jídlem od její matky. Takovéto balíčky byly důležité, protože ženy, i přesto že nějaké jídlo dostávaly, byly neustále hladové a podvyživené.⁹⁹ Vyhladovělé ženy se

⁹⁵ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6382, přír. č. 314/78 - 1876, původce: Helena Šrámková, r. Felzerová 6. s.

⁹⁶ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6385, přír. č. 317/78-1879, původce: Lorándová Štefanie. 11. s.

⁹⁷ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6384, přír. č. 316/78-1878, původce: MUDR. Šandorová Viola, roz. Fonová. 7. s.

⁹⁸ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6378, přír. č. 310/78 – 1872, původce: Smutná Zlata, roz. Latazsowa, 7. s.

⁹⁹ Tamtéž.

pokoušely nejrůznějšími způsoby získat nějaké jídlo. Z výpovědi Zlaty Smutné víme, že mnohdy německé dělnice nějaké jídlo svým spolupracovnicím daly, ale na oplátku pro ně musely ženy vykonat nějakou práci (např. zamést kolem stroje apod.). Mnohdy byly vězeňkyně na svých pracovištích přes potravu psychicky šikanovány. Tuto skutečnost může doložit výpověď Zlaty Smutné: „*Pamatuji si na Němku, která měla v práci pečená kuřata s hodně brambory a zlomyslně si sedala proti nám a jedla.*“ K jídlu se ženy snažily dostat všelijakými způsoby, jedním z častých způsobů byla i krádež. Samozřejmě pokud některou z žen zadrželi při krádeži, čekal jí trest. Marie Vaněčková si vybavila situaci, kdy byla jedna z vězeňkyň chycena při krádeži řepy. Této dívce byly ostříhány vlasy, poté byla zavřena do bunkru. Občas se stávalo, že někteří „kolegové“ vězňených žen se jim snažili pomoci získat nějakou potravu. Marie Vaněčková vzpomíná v této souvislosti na paní Veisovou a pana Černého. Pan Černý občas dával děvčatům nějaké jídlo navíc za vykonanou práci. Paní Veisová pracovala naproti Marii Vaněčkové, chodila do kuchyně brát si zbytky pro psa, které pak nechávala právě Marii Vaněčkové na přilepšenou.

Poté co jsme se obeznámili se stravou v KT Táboře v Poříčí, zaměříme se dále na ubytování. Ženy byly ubytovávány převážně u firem, ve kterých pracovaly. Ubikace u firmy Walzel se skládala ze třech neobílených, studených místností, které byly vybavené palandami. Tyto místnosti dříve sloužily jako tovární skladiště.¹⁰⁰ Další ubytovna byla zřízena u firmy Haas. Tato ubytovna patřila mezi ty větší, bylo v ní vtěsnáno veliké množství žen. V této ubytovně byly také Maďarky. Pro vznik ubytovny byla využita bývalá tovární budova. Ubytovací místnosti se nacházely nahoře i dole. V horní části budovy se nacházely dvě místnosti.¹⁰¹ V jedné z těchto místností byla ubytována i Zlata Smutná. Konkrétně byla přidělena do sálu z betonovou podlahou, ve kterém se nacházely patrové postele se slamníky. Místo prostěradla byla na slamníku používána deka. Druhou deku pak měly dívky na přikrytí. V těchto ubytovacích prostorách, kde se nacházely stovky žen, byl problém s šířícím se hmyzem, především štěnicemi a blechami.

Ženy trávily více času v práci než ve výše zmíněných ubytovnách, proto si nyní přiblížíme pracovní náplň vězeňkyň, abychom lépe pochopili práci, ale také pracovní podmínky vězňených žen využijeme konkrétní výpovědi vězeňkyň. Jako první využijeme výpověď Marie Vaněčkové. Ta pracovala v přádelně v mokrém sále. Náplní její práce bylo sbírat chuchvalce bílých vláken. Geňa Kačerová pracovala v tkalcovně firmy Walzel. Než se dostala Geňa

¹⁰⁰ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Vaněčkové Marie, roz. Strauchové. 8. s.

¹⁰¹ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Smutné Zlaty, roz. Latazowé. 7. s.

Kačerová i její spoluvězeňkyně do práce, musely ujit poměrně dalekou cestu na pracoviště pouze v dřevákách, což bylo hlavně v zimě velmi náročné. Když dorazily na pracoviště, měla každá žena na starost dva stavy. Pracovní doba byla od šesti od rána do šesti hodin do večera. Dívky tedy pracovaly dvanáct hodin s minimálním přidělem potravy. Samozřejmě byly vystavovány neustálému doзору. Pokud se dozorkyním nezdála práce žen dost rychlá, musely ženy čelit pohlavkům či ranám bičem. Pokud dívky chtěly na toaletu, musely požádat o svolení dozorkyni. Na toaletu mohly pouze třikrát za den.¹⁰² Ženy si také musely dávat pozor na to, na jaký záchod šly, pokud omylem zašly na záchod pro Němky, čekal je trest v podobě zbití.¹⁰³ Mimo práci v továrnách musely ženy pracovat také v táborech. Náplň práce byla různá. Ženy pracovaly převážně dvanáct hodin v továrnách, poté pokračovaly v práci v táborech, takže jim většinou zbývaly čtyři hodiny na spánek.¹⁰⁴ Viola Šandorová si vybavovala, jak některé dívky uměly spát ve stoje či při chůzi do práce.

Ke konci války začaly být vězeňkyně nasazovány na kopání zákopů a zpevňování železniční tratě. Práce na trati byla velice namáhavá a pro ženy příliš těžká. Musely pomocí krumpáčů lámat skály poblíž železniční trati. Odlomené kameny házely na přistavěné vagóny. Naplněné vagóny pak popojely o kus dále, kde ženy kameny z vagónů zase shazovaly. Tímto způsobem mělo dojít ke zpevnění terénu, aby se mohla následně rozšířit železniční trať.¹⁰⁵ Práce na železniční trati s sebou přinášela značné množství rizik, o tom svědčí i neštěstí, které se zde přihodilo. 14. dubna 1945 došlo na trati k srážce dvou vlaků. Na jednom z vagonu sraženého vlaku jela i Zlata Smutná. Uslyšela ránu a nějaký praskot a najednou se ocitla na zemi. Měla přeraženou nohu, když nabyla vědomí, uslyšela, jak se někdo vyptává, kolik je mrtvých. Sama si pamatuje na několik zraněných dívek.¹⁰⁶ V knize Alfonse Adama najdeme zmínku o této nešťastné události. Autor zde uvádí, že jednou ze zraněných dívek byla maďarská zpěvačka Lili K.¹⁰⁷, právě jí pak byla amputována na marodce v pobočném KT Poříčí noha.¹⁰⁸ Helena Šrámková ve své výpovědi sděluje, že výše zmíněná amputace nohy byla provedena pomocí kuchyňského nože a sekery.¹⁰⁹ Některé ze zraněných dívek zůstaly do osvobození díky svému zranění z neštěstí na trati na marodce. Jednou z nich byla i Zlata Smutná. „*Měla jsem*

¹⁰² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Kačerové Geňi, roz. Rosenzweigové. 6. s.

¹⁰³ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Hejnové Reginy, roz. Palúchové. 7. s.

¹⁰⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky MUDR. Šandorové Violi, roz. Fonové. 7. s.

¹⁰⁵ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Smutné Zlaty, roz. Latazšové. 7. s.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Příjmení zpěvačky Lili, nebylo možné z pramenů získat.

¹⁰⁸ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 213.

¹⁰⁹ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Šrámkové Heleny, roz. Felzerové 6. s.

*ošetřenou nohu, chodil se mi smát sanitář v uniformě SS: „na co to máš, stejně chcípneš“.*¹¹⁰
O neštěstí na trati se ve svých vzpomínkách zmiňují i jiné ženy.

Vzhledem k tomu, že ženy byly pracovně vytižené a měly minimální možnost odpočinku, neměly příliš možností věnovat se zájmovým činnostem.

Jak jsem uvedla již výše v textu, KT v Poříčí sloužil také jako místo karantény. S místem karantény se zároveň nabízí otázka vztahující se k prostorám sloužícím pro léčbu nemocných a zraněných, následně zde uvedu popis situace na marodce. Jako marodka sloužil sál, který byl určen pro „běžné“ pacienty. Vedle se nacházely dvě další místnosti pro pacienty s infekčními chorobami. Ošetřovatelkami na marodce byly polské dívky. Z výpovědi Zlaty Smutné získáváme informace o lékařkách, které na této marodce působily. Vzpomněla si na oblíbenou a milou francouzskou lékařku, kterou v roce 1944 nahradila lékařka pocházející s transportu Maďarek. Poslední lékařkou, která zde působila v roce 1945, byla Ruska.¹¹¹ Pokud ženy byly umístěny na marodku, hrozil jim transport pryč. Transporty do Osvětimi odjížděly každý měsíc, proto se ženy snažily marodce vyhnout.¹¹² Geňa Kačerová se díky úplavici dostala na marodku, z její výpovědi je patrné, že na marodce nebyly nemocným podávány žádné léky.¹¹³ Na marodku byly umístovány také těhotné ženy.¹¹⁴ Po válce byl třemi bývalými vězeňkyněmi obviněn bývalý tamější úřední lékař Josef Milner z vydání rozkazu, který vedl k usmrcení kojenců, kteří se v táboře narodily. K objasnění tohoto případu však u Mimořádného lidového soudu v Jičíně nedošlo. Tento lékař sice tábor několikrát navštívil, ale především kvůli vyšetření epidemií.¹¹⁵ Tábor ovšem navštívil také jiný lékař, a to obávaný doktor Josef Mengele.¹¹⁶

S doktorem Josefem Mengelem se v Osvětimi setkala i pozdější vězeňkyně pobočky KT Gross-Rosen v Poříčí Viola Šándorová. Dr. Josef Mengele při jedné ze svých osvětimských selekcí určil další osud Violy Šándorové. Při této zmíněné selekci vybíral vězeňkyně, které budou přemístěny do pobočného KT v Poříčí. Ostatní vězni z této selekce byli posláni do Berlína na odklizení trosek. Vězni, kteří nemohli být posláni do Berlína ani do pobočného KT Poříčí,

¹¹⁰ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Smutné Zlaty, roz. Latazowé. 7. s.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Kačerové Geňi, roz. Rosenzweigové. 6. s.

¹¹⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6383, přír. č. 315/78 – 1877, původce: Audyová Soňa, roz. Scharferová. 4.s.

¹¹⁵ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 128.

¹¹⁶ Josef Mengele byl německý lékař SS, v době II. světové války působil v koncentračním táboře Osvětim. Je znám svými sadistickými experimenty. Bližší informace o doktoru Mengelovi můžete nalézt v knize: POSNER, Gerald L. *Mengele - anděl smrti: úplný životní příběh*. Praha, 2007. ISBN 978-80-87021-76-7.

putovali do plynových komor.¹¹⁷ Dr. Josef Mengele navštívil poříčský tábor několikrát. Marie Vaněčková vzpomíná, že při jeho návštěvě dostaly vězeňkyně na krk kulaté číslo a svlečené do naha musely jedna po druhé předstupovat před porotu SS. Před porotu SS se musely otočit do kola a následně odejít. Porota SS byla tvořena z dozorkyň tábora. Zubožené vězeňkyně byly po této selekci odvezeny pryč z tábora.¹¹⁸ Marie si ve svých vzpomínkách vybavuje, že když se setkala s Dr. Josefem Mengelem, konstatoval, že dívky ze zdejšího tábora vypadají dobře.¹¹⁹ To, že Dr. Josef Mengele navštívil pobočný KT Poříčí, potvrzuje mimo jiné i výpověď Reginy Hejnové. Ona ho pravděpodobně spatřila při jízdě na koni. Jevil se jí jako hezký tmavovlasý muž.¹²⁰ Dr. Josef Mengele navštívil také tábor v Bernarticích, vězeňkyň si zde ale příliš nevšiml. Spíše zajel do tábora z důvodu relaxace a pohostinnosti místních dozorkyň.¹²¹

Díky výpovědím bývalých vězeňkyň KT v Poříčí jsme získali přehled o chodu tohoto tábora. Ženy ve svých vzpomínkách mimo jiné mluví nejenom o rutinních činnostech, se kterými se v průběhu věznění musely potýkat, ale také hovoří o jedné události, kterou nesmím opomenout zmínit před tím, než přistoupíme k událostem spojenými s osvobozením tábora. Jde o pochod smrti¹²², který táborem v Poříčí prošel. Jednalo se o pochod Poláků. Tito muži strávili jednu noc v pobočném KT Poříčí. Marie Vaněčková si ve svých vzpomínkách vybavila, jak dírou v podlaze posílali jídlo Polákům, kteří byli umístění v místnosti pod ženami.¹²³ Zároveň si i Geňa Kačerová vybavuje, jak se jedné dívce podařilo přesvědčit dozorce, aby dívkám dovolil dát velmi zuboženým mužům z pochodu smrti nějaké jídlo.¹²⁴ Ne všichni dozorcí však byli takto shovívaví. Marie Vaněčková si pamatuje na jednu dívku, která byla postřelena dozorcí SS, protože se oknem podívala na muže z pochodu smrti.¹²⁵ Tento pochod se konal v únoru 1945. Naštěstí pro všechny trpící i pro vězeňkyně KT Poříčí se blížil konce druhé světové války a osvobození tábora.

Marie Vaněčková si vybavuje první dny osvobození takto: „*9. 5. 1945 byla cesta ucpaná utíkajícími Němci.*“ Marie Vaněčková poté, co její tábor osvobodila Ruská armáda, odjela spolu s Reginou Hejnovou, Geňou Kačerovou, Soňou Audyovou a Růžou Fürstenberg domů, do

¹¹⁷ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky MUDR. Šándorové Violi, roz. Fonové. 7. s.

¹¹⁸ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Vaněčkové Marie, roz. Strauchové. 8. s.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Hejnové Reginy, roz. Palúchové. 7. s.

¹²¹ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6385, přír. č. 317/78 – 1879, původce: Loradová Štefanie. 11. s.

¹²² Bližší informace o pochodu smrti a hladu vězňů z KT Gross-Rosen do Choustníkovra Hradiště naleznete v knize: ŤOPEK, František. *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*. Havlíčkův Brod, 1961.

¹²³ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Vaněčkové Marie, roz. Strauchové. 8. s.

¹²⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Kačerové Geňi, roz. Rosenzweigové. 6. s.

¹²⁵ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Vaněčkové Marie, roz. Strauchové. 8. s.

Polska. V Polsku se ženy dozvěděly, že nikdo z jejich příbuzných nepřežil, a tak se rozhodly vrátit zpět do Čech.¹²⁶ Možná i proto, že chování mnohých Poláků bylo vůči přeživším židům velmi nevhodné. Proti tomu české obyvatelstvo, které dívky mnohdy znalo z práce v továrnách, bylo vlídnější. Toto tvrzení dokládá, fakt, že někteří obyvatelé Trutnova dívkám pomáhaly. Nechaly je u sebe po válce bydlet či jim poskytlí jídlo, v neposlední řadě i práci. I Regina Hejnová se setkala s vstřícným chováním trutnovských obyvatel. Paní Weisová¹²⁷ nechala Reginu Hejnovou i další děvčata pobývat u sebe doma, do té doby než se dívky osamostatnily nebo, jako tomu bylo v případě Reginy Hejnové, provdaly.¹²⁸

Několik žen z pobočného KT Poříčí se dočkalo osvobození v době svého pobytu na marodce. Z těchto nemocných vězeňkyň jich bylo třicet sedm po osvobození převezeno do trutnovské nemocnice, tři z nich v nemocnici zemřely na tyfus. Padesát šest žen trpících lehčím onemocněním bylo nadále ošetřováno v prostorách továrny firmy Aloyse Haaseho na táborové marodce. Přibližný počet zemřelých z táborů komanda SS Trutnov, lze určit ze seznamu trutnovského hřbitova. Tam zjistíme, že mezi dubnem 1943 až červnem 1945 zemřelo 37 lidí z táborů komanda SS. Tito zemřelí byli důstojně pohřbeni až po válce, právě na hřbitově v Trutnově.¹²⁹ Osobně se domnívám, že přesná čísla zemřelých v pobočném KT Poříčí nezjistíme, protože po válce sami němečtí dělníci tvrdili, že v průběhu války viděli na skládce za Poříčím zbytky kostí.¹³⁰ Na základě této výpovědi se můžeme domnívat, že ostatky některých vězeňkyň nebyly nikdy důstojně pohřbeny. Ale toto tvrzení není nic víc než pouhá domněnka. Samozřejmě je na každém z nás, zda bude tomuto tvrzení věřit.

5.2. Bernartický tábor ve vzpomínkách Štefanie Lorándové

Když Štefanie Lorándová dorazila do Podkrkonoší, nebyla ihned umístěna do bernartického tábora. Nejprve musela projít poříčským táborem, respektive karanténním pobytem v tomto táboře. V této karanténě zůstávala spolu s ostatními děvčaty po dobu třech týdnů. V průběhu této doby připravila Štefanie Lorándová jmenný seznam nově příchozích dívek. Na základě tohoto seznamu byly dívky dále rozděleny do ostatních pobočných táboru KT Poříčí. Štefanie Lorándová i její sestra Magda¹³¹ se hlásily do tábora v Bernarticích. Štefanie Lorándová chtěla zůstat se sestrou, ovšem sestra Magda nebyla jedinou příbuznou,

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ V některých svědectvích bylo jméno p. Weisové zaznamenáno, také s jednoduchý V.

¹²⁸ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Hejnové Reginy, roz. Palúchové. 7.s.

¹²⁹ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 213.

¹³⁰ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Smutné Zlaty, roz. Latazowé. 7. s.

¹³¹ Sestra Štefanie se jmenovala Magda provdaná Horová.

kteřou v Podkrkonoší měla. Jedním z transportů z Osvětimi přijela do Podkrkonoší také jejich matka. Jejich matka jménem Margita Steinová byla umístěna v pobočném táboře v Horním Starém Městě. Děvčata o přítomnosti matky věděla, dvakrát jim bylo umožněno matku v Horním Starém Městě navštívit.¹³²

Po uplynutí doby stanovené pro karanténní pobyt byla Štefanie Lorándová přemístěna do tábora v Bernarticích. Tento tábor byl tvořen dřevěnými *baráky*, které stály poblíž pobočky firmy Ignáce Etricha. Štefanie Lorándová ve svých vzpomínkách uvádí, že se jednalo o velké ubikace s palandami. Na palandách se nacházela prostěradla a deky. Oblečení, které dívky nosily, jim bylo přiděleno již v poříčském táboře. V bernartickém táboře nemusely mít dívky na oděvu židovskou hvězdu, jako tomu bylo v jiných pobočných koncentračních táborech na území Československé republiky. Některé dívky měly židovskou hvězdu, ale ty, které ji neměly, se nemusely obávat trestu.¹³³

Jak už jsem uvedla výše, dívky pracovaly na pobočce firmy Ignáce Etricha. Jejich pracovní doba trvala deset hodin. Pracovaly v jednosměnném provozu. Občas se dívky při práci (či cestě do práce) setkaly se sovětskými zajatci, ale nemluvily s nimi. Někdy se stalo, že když se zajatci s dívkami mýjeli, řekl někdo z nich: „*Varšava*“. Štefanie Lorándová vzpomínala také na zajatce dalších národností, o kterých věděla. Jednalo se o Holanďany, Belgičany, Francouze a samozřejmě, také o Čechy.

V pobočné továrně firmy Ignáce Etricha byl ředitelem pan Šlechta.¹³⁴ Štefanie Lorándová vzpomínala na ředitele Šlechtu v dobrém, nejen protože jí umožnil setkání s matkou, ale měla k tomu i jiné důvody. Jedním takovým důvodem bylo to, že jim ředitel továrny umožňoval nechat si odpadovou přízi. Z této příze si dívky mohly vyrobit např. nějaké oblečení, což bylo v podkrkonošském, nehostinném zimním čase, velice užitečné. Aby dívky mohly přízi nějakým způsobem zpracovat, potřebovaly někdy další prostředky pro její úpravu. Se získáváním těchto předmětů jim pomáhali dělníci. Jmenovitě si Štefanie Lorándová vzpomněla na pana Lhotu z Červeného Kostelce, dále na nejmenovaného dělníka z Opatovic, skrytého za monogramem J. V.

S blížícím se koncem války musely i zdejší vězeňkyně, stejně tak jako tomu bylo u vězeňkyň poříčského tábora, jít kopat zákopy. Při zimních výkopech musely dívky používat

¹³² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6385, příř. č. 317/78-1879, původce: Lorándová Štefanie. 11. s.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Z výpovědi Štefanie Lorándové nebylo možné zjistit křestní jméno ředitele továrny.

opravdu těžké nástroje, aby vůbec mohly nějaký zákop přes nános sněhu vyhloubit. Zdravé dívky se snažily brát si ty nejtěžší nástroje, aby s nimi nemusely pracovat nemocné dívky.

Bernartický tábor byl ve srovnání s ostatními pobočnými tábory mírnější, možná i proto v něm dívky měly čas také na kulturní činnosti. Z výpovědi Štefanie Lorandové se můžeme domnívat, že k zahájení provozování kulturní činnosti došlo jednou v neděli. V táborové koupelně se sešlo mnoho děvčat, těmto děvčatům pak Štefanie Lorándová začala vypravovat děj nějaké knihy. Později jim vyprávěla děje dalších knih a divadelních her např. od Karla Čapka, Henrika Ibsena¹³⁵ či Herberta George Wellse. Děvčata z tábora však nebyla pouze posluchačkami, ale některé z nich toužily kulturně žít a byly kulturně tvořivé. Možná právě díky touze po kultuře a kulturních zážitcích se dívky rozhodly vydat časopis. To se jim také podařilo. Časopis obsahoval zážitky děvčat, obsahy knih, novely a básně Jiřího Wolкера, které byly přeloženy do maďarštiny. Časopis koloval mezi všemi vězňenými dívkami v tomto táboře. Dívky se také mimo kulturní a pracovní činnost věnovaly dalším činnostem souvisejícím s jejich schopnostmi a umem. Poskytovaly totiž dozorkyním nejrůznější služby, např. děvčata, která byla šikovná na úpravu vlasů, se stala „kadeřnicemi“ dozorkyň. Toto poskytování služeb, ale také výše zmíněné vyprávění dějů knih apod., bylo později vedoucí dozorkyní zakázáno.¹³⁶

Objasňeme si nyní, jak na tom byl bernartický tábor z hlediska dodržování hygieny. Z výpovědi Štefanie Lorandové se dozvídáme, že hygiena v táboře byla poměrně dobrá. V táboře se nacházela koupelna a k dispozici zde byla i jedna vana. Za velikou výhodu tohoto tábora můžeme považovat to, že dívky měly k dispozici denně teplou vodu.¹³⁷

V táboře se vystříдалo několik vedoucích a dozorců. Za „slušnější“ vedoucí byla považovaná paní Müllerová. Tábor měl také mužského vedoucího, tím byl Josef Kühnel. Štefanie Lorandová o něm mluví jako o hodném vedoucím. V táboře ale samozřejmě byly také dozorcí a dozorkyně s nechvalnou pověstí. Pokud bych měla přímo citovat Štefanií Lorandovou: „byli zlí“. Mezi zlé dozorkyně patřily dozorkyně Milchen, Marta Fröbichová a Marie Kirschová. Poslední ze jmenovaných Marie Kirschová se poté, co její manžel přišel o nohu, začala k dívkám chovat jinak a mezi zlé dozorkyně jí už neřadily. Jako nejhorší dozorkyni hodnotí Štefanie Lorandová dozorkyni Scholzovou. V případě této dozorkyně zmiňuje Štefanie Lorandová fakt, že měla odlišnou sexuální orientaci. V táboře působili také mužští dozorcí, kteří

¹³⁵ Od Henrika Ibsena vyprávěla Štefanie Lorándová děj knihy: Nora.

¹³⁶ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Lorándové Štefanie. 11. s.

¹³⁷ Tamtéž.

byli údajně mnohem horší než všechny výše zmíněné dozorkyně.¹³⁸ Bernartický tábor navštívil také Dr. Josef Mengele. Z výpovědi Štefanie Lorandové víme, že Dr. Josef Mengele si vězeňkyň vůbec nevšímal a do bernartického tábora jezdila na jakousi rekreaci, při které se nechal hostit dozorkyněmi místního tábora.¹³⁹

Ukončeme nyní popis každodenního života v táboře a popíšeme si jistě nezapomenutelný okamžik pro vězeňkyň bernartického tábora. Mnou zmiňovaný okamžik se uskutečnil 9. května 1945, s tímto dnem přišla svoboda. Radostnou novinu o osvobození přišel dívkám sdělit ředitel továrny, ve které dívky v Bernarticích pracovaly. Ředitel továrny Šlechta jim dal také jídlo a na důkaz svobody sundal ostnatý drát, který obklopoval pobočný koncentrační tábor v Bernarticích. Nově nabytá svoboda v někom vyvolávala také oprávněné obavy. Těmito obavami trpěly především dozorkyně tábora, které prosily dívky o shovívavé jednání, viz výpověď Štefanie Lorandové: „*Dozorkyně před námi lezly po kolenou a prosily, ať Rusům nežalujeme.*“ Štefanie Lorandová i její sestra Magda se po osvobození setkaly s matkou, která byla po dobu konce války vězněna v pobočném koncentračním táboře v Horním Starém Městě.¹⁴⁰

Během věznění v pobočném koncentračním táboře v Bernarticích zemřely tři dívky. V táboře se nacházela také jedna těhotná dívka.¹⁴¹ Poté co bylo prokázáno její těhotenství, byla deportována do Osvětimi, kde porodila chlapce, který byl následně zavražděn. Ona sama válku přežila. O útěk z Bernartického tábora se nikdo po celou dobu existence tábora nepokusil.¹⁴²

5.3. Tábor v Žacléři očima Saly Kirschner, roz. Garncarz

Sala Kirschner prošla několika tábory, sedmý tábor, do kterého ji umístili, se nacházel v malém městečku Žacléř v Krkonoších.¹⁴³ Tábor ve, kterém byla umístěna, zásoboval pracovními silami nedalekou továrnu firmy G. A. Buhl a Sohn. Při první nástupu v žacléřském táboře musely dívky odevzdat obuv, kterou měly na sobě. Místo jejich původních bot obdržely nepohodlné dřeváky.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Z výpovědi Štefanie Lorandové víme, že dívky znaly tuto těhotnou pod jménem Lili. Bohužel příjmení dívky nebylo možné z pramenů získat.

¹⁴² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Lorandové Štefanie. 11.s.

¹⁴³ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar.* s. 175.

Sala Kirschner měla v táboře přítelkyně. S některými z nich se znala ze Sosnovce. Tato skupina dívek držela po hromadě. Soudržnost jim pomáhala přečkat každodenní nehostinné táborové podmínky. Pokud jedna z dívek potřebovala jídlo navíc, např. kvůli oslabení či nemoci, ostatní dívky jí poskytly potravu ze svých skromných přidělů. V noci se dívky myly ve studené vodě a navzájem si vybíraly z vlasů a kůže vši, aby jim nebyly oholeny hlavy. Velkým pokladem byl pro dívky jediný hřeben v celém táboře, který vlastnila právě Sala Kirschner.¹⁴⁴ Tyto dívky se také staraly o mladší dívky, které byly v táboře. Např. se s nimi dělily o místo na posteli. Těmto mladším obyvatelkám tábora bylo mnohdy sotva dvanáct let. Dívky si krátily večery povídáním o svých životech, které vedly před uvězněním, a plánováním poválečné budoucnosti.¹⁴⁵ Do žacléřského tábora byly internovány židovské dívky polské a maďarské národnosti.¹⁴⁶

Vedoucí tábora byla Elizabeth Bischof, která se snažila o vězeňkyně v rámci možností starostlivě starat, dovolila dívkám nosit civilní oblečení. Díky ní všechny vězeňkyně tábora přežily. Říkalo se, že kryla dvě vězeňkyně, které utekly, nenahlásila je. Dívky se nakonec po čtyřech dnech dobrovolně vrátily zpět do tábora.¹⁴⁷ Mimo práce dozorkyně vykonávala Elizabeth Bischof také práci cenzorky, tedy kontrolovala poštu a balíčky vězeňkyním. V době, kdy Elizabeth Bischof působila v žacléřském táboře, nebyla věkově o moc starší než vězněné dívky.¹⁴⁸ Elizabeth Bischof byla vedoucí tábora již v dobách, kdy byl tábor Schmeltoým pracovním táborem. V roce 1944 ji ve funkci vedoucí tábora nahradila Emma Mach.¹⁴⁹ Emma Mach pocházela ze Žacléře stejně tak jako ostatní táborové dozorkyně. Vedoucí Emma Mach byla u dívek oblíbená, dokonce jí věnovaly i divadelní hru, kterou v táboře sepsaly.¹⁵⁰

Nyní si objasníme, jak vypadal všední den v žacléřském táboře. V táboře se vstávalo každý den o půl páté ráno. K snídani měly dívky tenký krajíc chleba a hnědou tekutinu, která se podobala kávě. Po snídani se dívky přemístily do továrny, kde pracovaly. Jejich směna začínala v pět hodin ráno. Dívky pracovaly dvanáct hodin denně. Abychom si objasnili pracovní náplň dívek, uvedu zde popis pracovní činnosti, kterou vykonávala Sala Kirschner. Ona pracovala u velikého stroje, kterým procházely obrovské balíky surového lnu. Předtím než

¹⁴⁴ Tamtéž s. 176.

¹⁴⁵ Tamtéž s. 177.

¹⁴⁶ Expozice městského muzea v Žacléři. Výstava nazvaná Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká, r. 2015.

¹⁴⁷ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 224.

¹⁴⁸ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar*. s. 180.

¹⁴⁹ Bližší informace o osudu Emmy Machové najdete v jejím medailonku, v přílohách této práce.

¹⁵⁰ ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše*. s. 224.

prošel balík lnu strojem, prošel balík korytem horké vody, která len čistila. Stroj navíjel len na vřetena. Po namotání lnu byla vřetena sundána ze stroje a ukládána do krabice. Poté se do stroje vložil nový balík lnu. Pokud došlo k přetržení či zamotání vlákna, muselo se vlákno ručně vracet zpět na místo. Z takto zpracovaných vláken se dále vyráběla látka pro německou armádu. Pokud byl stroj poruchový a ničil vlákna, dívky byly za chybu stoje trestány, i přesto, že chybu ničím nezavinily. Když přišlo poledne, měly dívky pauzu na oběd. K obědu mívaly vodnatou polévku z bramborových slupek, někdy obohacenou krajíčkem chleba. Občas dostávaly v neděli do polévky hrudku másla a koňské maso. Výjimečně se stávalo, že dívky našly v polévce kousek brambory. Mimo práci v továrnách měly dívky i další pracovní povinnosti. Sala Kirschner např. chodila vykládat na nádraží role lnu, které po vyložení z vlaku nakládala na nákladní vozy. Role, které Sala Kirschner vykládala, někdy obsahovaly lístečky se vzkazy od zajatců z ostatních táborů, kteří s rolemi před dovozem do Žacléře pracovali.¹⁵¹

V roce 1944 do žacléřského tábora přibyly maďarské vězeňkyně. Z výpovědi Saly Kirschner víme, že mnohé maďarské ženy měly problém přizpůsobit se životu v táboře. Některé z těchto žen přišly do tábora nejspíše rovnou ze svých domovů v hezkých šatech, z kterých zbyly po chvíli pouze cáry. Většině Maďarek musela být oholena hlava, protože je napadly vši. Maďarčky neuměly přečkat den s minimální přísunem potravy, a tak se stravovaly nejrůznějšími odpadky, což s sebou přinášelo zdravotní komplikace. Vzhledem k výše uvedeným faktům byla následně většina Maďarek poslána do Osvětimi.¹⁵²

Rok 1944 s sebou přinesl naději na konec války. Dívky v táboře neměly žádné informace o tom, co se děje ve světě. Nevěděly o postupu spojenců ani o událostech na frontě. Změnu však zaznamenaly, a to především díky tomu, že se začala zpomalovat práce v továrně, chyběly suroviny pro výrobu a dívkám byla zkrácena pracovní doba. Z nedostatku práce měly dívky strach, protože pokud nepracovaly, hrozila jim deportace do Osvětimi.¹⁵³ V prosinci 1944 byla část dívek ze žacléřského tábora poslána na práci do textilních továren firem Berko a Johanna Etricha do Bernartic, kam docházely pěšky.¹⁵⁴ Vzhledem k tomu, že v Krkonoších panoval zimní čas, dívky se na pochod v mrazivém počasí musely připravit. Některé si přešívaly šaty na kalhoty, jiné si vycpávaly oblečení hadry a papíry.¹⁵⁵

¹⁵¹ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar: matčin příběh*. s. 177-178.

¹⁵² Tamtéž s. 186.

¹⁵³ Tamtéž s. 194.

¹⁵⁴ Stála expozice městského muzea Žacléř.

¹⁵⁵ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar: matčin příběh*. s. 194.

V březnu 1945 byl přerušen dovoz lnu. Z těchto důvodů nebyla pro dívky v továrnách práce. Následně došlo k uzavření většiny továren v blízkosti Žacléře. Dívkám byla naplánovaná nová pracovní činnost. Byly poslány kopat zákopy, které měly sloužit k ochraně německých vojáků. Dívky tuto změny přivítaly, protože se domnívaly, že se blíží konec války. Jejich naděje v blízké se svobodu byla rychle potlačena, když na ně při kopání zákopů začaly dohlížet strážce SS se psy. Tyto strážce doprovázely dívky od tábora až na místo kopání. Cesta, kterou musely dívky ujít, byla dlouhá několik kilometrů. Začínala v hustých krkonošských lesích za továrnou, poté pokračovala do prudkého kopce. Po příchodu na místo určení začaly dívky hloubit zákopy. Strážce SS dívky bedlivě sledovaly, jakmile některá s dívek přestala pracovat, poslaly na ni strážce své psy. Mnoho žen bylo tehdy ošklivě pokousáno. Práce na zákopech byla velmi náročná. Slabé a vyhladovělé dívky musely vynaložit veliké úsilí, aby aspoň částečně pronikly do tvrdé a zmrzlé země.¹⁵⁶ Dívky kopaly den co den, až jednou po několika týdnech se stalo něco neobvyklého. Z nebe začaly padat letáky psané spojenci. Tyto letáky informovaly o blížícím se konci války. Franklin Delano Roosevelt, Josif Vissarionovič Stalin a Winston Churchill v nich sdělovali, že nyní nastává čas, kdy budou potrestáni nacističtí trýznitelé. Dívky nesměly letáky sbírat, musely pokračovat v kopání, to ovšem netrvalo stejně dlouho jako obvykle. Brzy se dívky vrátily do tábora.¹⁵⁷

Ukončíme nyní popis pracovních povinností dívek a zaměříme se na „volnočasové“ aktivity. Na rozdíl od většiny pobočných táborů měly dívky v žacléřském táboře možnost věnovat se mimo pracovním činnostem i kulturním záležitostem. V roce 1945 zde žacléřské vězeňkyně sepsaly divadelní hru, která nese název *Sen umělkyně*. Jedná se o „veselou tragédii“. Divadelní hra odráží život dívek v koncentračním táboře a je alegorická.¹⁵⁸

Konec války se pomalu blížil, interpretujme si tedy, jak vypadaly jedny z posledních okamžiků dívek v táboře. Dívky byly před časem varovány francouzskými zajatci ze sousedního tábora před tím, že se Němci budou snažit zlikvidovat důkazy o existenci žacléřského tábora. Byly připravené na skutečnost, že možná některý z německých strážů hodí do tábora ruční granát. Z těchto důvodů držely dívky noční stráž. Střídaly se v několika směnách, aby mohly hlídat okolní lesy. Byly rozhodlé bojovat za blížící se svobodu.¹⁵⁹ Mimo

¹⁵⁶ Tamtéž s. 196-197.

¹⁵⁷ Tamtéž s. 201-202.

¹⁵⁸ Německý název hry zněl: *Der Traum der Künstlerin*. Vězeňkyně 5. 5. 1945 věnovaly hru dozorkyni Emmě Mach. Dle Adama Alfonse dívky v posledních týdnech války hru nastudovaly a sehrály několik dní před osvobozením tábora. Originál hry můžeme vidět v státním oblastním archivu v Zámrsku. Ukázkou ze hry je možné zhlédnout v přílohách mé práce.

¹⁵⁹ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar*. s. 201-202.

to také šily nejrůznější vlajky, protože nevěděly, kteří spojenci je osvobodí. 8. 5. 1945 se ocitly ženy v táboře samy. Přišla pouze dozorkyně Emma Mach v uniformě SS, vylezla na židli a řekla: „*Děti, jste volné.*“ Po osvobození ruskou armádou měly dívky možnost pomstít se dozorcům SS, ale žádná z nich této možnosti nevyužila. První dny osvobození byly pro dívky náročné. Nejprve spaly dívky v kasárnách, ale pouze do doby než je začali obtěžovat opilí sovětské vojáci. Češi je před vojáky zachránili a dále se jim snažili pomoci. ¹⁶⁰

¹⁶⁰ Tamtéž s. 203.

6. Závěr

V úvodu této práce jsem zmínila, že za jeden z hlavních cílů této práce považuji seznámit čtenáře se všemi pobočnými tábory KT Gross-Rosen na Trutnovsku. Domnívám, se že tento cíl nebyl zcela naplněn. Vzhledem k tomu, že jsem neměla k dispozici svědecké výpovědi ze všech pobočných táborů, musela jsem se při zpracování popisů některých táborů opřít převážně o literaturu. I přesto, že u některých táborů je uveden kratší popis tábora a života v něm, předpokládám, že pro vytvoření přehledu o táboře je tento popis dostačující. Jeden z dalších stanovených cílů, tj. popsat kulturní život v táboře, také nemohu považovat za úplný. Nemohla jsem popsat kulturní život ve všech táborech, protože v některých táborech byla kulturní činnost minimální, nebo nebyla vůbec žádná.

V práci jsme se seznámili nejenom s faktografickými údaji o jednotlivých táborech, ale také s popisem každodenního života vězeňkyň. Tento popis v sobě zahrnoval stravu v táborech, hygienické podmínky, počet vězeňkyň táborů i informace o jejich dozorcích. Jsem velice ráda, že jsem práci mohla obohatit o informace, které jsem původně do práce nezamýšlela zahrnout. Jedná se např. o popis neštěstí na železniční trati. Vzhledem k tomu, že se popis této události objevoval ve většině svědeckých výpovědí, ale také se železničnímu neštěstí poměrně často věnovala odborná literatura, rozhodla jsem se tuto událost více popsat. Stejně tak tomu bylo i s návštěvami Dr. Josefa Mengeleho, o kterých jsem se blíže dozvěděla při zpracovávání pramenů. Tento muž je známou a děsivou osobností, kterou si mnozí lidé spojují právě z koncentračními tábory. Proto jsem se rozhodla, i přesto, že nebyl součástí každodenního života v trutnovských pobočných táborech, jeho návštěvy v práci popsat. Domnívám se, že jeho návštěvy ukazují, že pobočné tábory na Trutnovsku byly pro německou říši důležité, a to hned z několika důvodů. O těchto důvodech jsme se již v textu samotné práce dozvěděli. Zmíním např. fakt, že vězeňkyně z pobočných táborů na Trutnovsku byly zárukou levné pracovní síly pro zbrojní firmy, ale také pro textilnický průmysl, který zajišťoval látky pro německou armádu. Pobočné tábory na Trutnovsku nemůžeme v žádném případě považovat za bezvýznamné tábory v politice třetí říše. Tyto tábory byly i přes svojí menší rozlohu a nižší obsazenost považovány za významné, právě proto zde byl několikrát i Dr. Josefa Mengele provádět selekci. Tato selekce měla zajistit, aby v táboře zůstaly opravdu jen práce schopné ženy a dívky.

Prostřednictvím vzpomínek bývalých vězeňkyň tábora jsem také poukázala na soudržnost a kolegiální skupin žen v táboře. Tyto ženy, tenkrát ještě mladé dívky, díky svépomoci přečkaly nesnesitelné podmínky v táborech. Ráda bych v souvislosti s předchozími

větami sdělila i fakt provázanosti vězňených dívek s některými dozorkyněmi. Z pramenů víme, že některé dozorkyně byly u dívek oblíbené, protože se o ně snažily, i přes nepřízeň doby a politického režimu, ochrannitelsky starat. Z těchto důvodů nalezneme v přílohách práce také medailonek jedné z dozorkyň, která se snažila zmírňovat utrpení vězňených dívek. Protože každá, byť sebemenší pomoc v krutých časech vězňení, si, dle mého názoru, zaslouží určité ocenění.

V pobočných táborech KT Gross-Rosen na Trutnovsku byly internovány, jak už jsem řekla v úvodu této práce, mladé dívky a ženy. Pro lepší představu si musíme uvědomit, že se jednalo převážně o dívky pubescentního a adolescentního věku. Tyto dívky byly uvězněny v době, kdy měly správně poznávat první lásky, učit se starat o domácnost, ale také se vzdělávat a proměňovat se z mladých dívek v ženy. Místo toho byly vytrženy z míst, kde do té doby prožívaly téměř celý život, byly odloučeny od svých rodin a přemístěny do neznámého prostředí. Aby přežily, musely se přizpůsobit nehostinným táborům, nové velmi namáhavé práci, ale také mnohdy nevlídnému podkrkonošskému podnebí. Mimo to se musely naučit komunikovat společnou řečí i přes rozdílný původ a rodný jazyk. Když to všechno a mnohé další dívky zvládly a dočkaly se konce války, neznamenalo to ale nic jednoduchého. Většine dívek za války zemřela celá rodina, a tak dívky, některé sotva dvacetileté, zůstaly úplně samy v neznámé zemi. Opravdu těžká musela být doba válečná, ale i poválečná pro tyto statečné ženy a dívky. Kdyby nebylo ochotných a hodných lidí v pohraničí, mnohé z nich by se nejspíše obtížně integrovaly do poválečné Evropy. Většina dívek se po válce provdala.

Domnívám se, že díky svědectví žen o utrpení, ale také lidskému odhodlání a vytrvalosti přežít, se můžeme dnes z těchto historických události poučit. Snad tato práce bude přínosem nejen pro regionální historii dané oblasti, ale její přínos bude především poselstvím pro další generace. Tehdejší mladé ženy, o kterých tato práce je, snášely bolest fyzickou či psychickou. Dále zažívaly mnohé smutky a pro nás nepředstavitelný pocity hladu a nedostatku. Protože lidé dopustili válku. Doufám, že práce zabývající se II. sv. válkou, jako je tato, budou i nadále psány a publikovány. Budou ctít památky obětí druhé světové války a budou varovat další generace před sklonem k rasismu a xenofobii. Dělejme vše proto, aby další generace nevolily násilí jako prostředek k dosažení svých cílů.

Seznam Literatury:

ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7515-042-4.

BOCK, Jiří et al.: *Trutnovská Radnice. Kapitoly z dějin města Trutnova a jeho samosprávy*. Trutnov, 2010.

BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila - MALÁ Irena. *Tábory utrpení a smrti*. Praha, 1969. ISBN 25-041-69.

FRANKL, Michal - JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Praha, 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.

JARCOVSKÁ, Lucie. *Odplata, či spravedlnost?: mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7260-206-3.

KRYL, Miroslav - CHLÁDKOVÁ, Ludmila: *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*. Trutnov, 1981.

MÜHLSTEIN, Ludvík. *Trutnovsko: východočeský kraj*. Hradec Králové, 1988. ISBN – 46-015-88.

POSNER, Gerald L. *Mengele - anděl smrti: úplný životní příběh*. Praha, 2007. ISBN 978-80-87021-76-7

SÁDLO, Václav. *Gross-Rosen: Historie, která se nás týká*. Náchod, 2015.

ŤOPEK, František. *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*. Havlíčkův Brod, 1961.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha, 2001. ISBN 80-7203-390-5.

Sborníky:

BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KÁBRTOVÁ, Ludmila. Nacistické tábory na Trutnovsku. In: VAŠÍČEK, Zdeněk -WOLF, Vladimír. *Krkonoše – Podkrkonoší 4*. Hradec Králové, 1969.

LACINA, Lubor. Za ostnatým drátem: nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky. In LACINA, Lubor. *Sborník Severočeského muzea*. Liberec, 2012.

WOLF, Vladimír. Nástin dějepisectví Trutnovska 20. století. In: HORÁK, Václav. *Historiografie Trutnovska*. Trutnov, 2008. ISBN 978-80-903741-2-6.

Periodika:

MÁLEK, Vlastimil. Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti. In: *Ozvěny Vraních hor* 74, 2005.

Elektronické zdroje:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. 2016 [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xh/charakteristika_okresu_trutnov.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. 2016 [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xh/abecedni_seznam_obci_a_jejich_uzemni_prislusnost_v_okresetu_k_31_12_2006.

Institut Terezínské iniciativy [online]. 2016 [cit. 2016-11-30] Dostupné z: http://www.terezinstudies.cz/projects/nucena_prace/subcamps.html.

Seznam Pramenů:

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inventární číslo 6379, přírůstkové číslo 311/78-1873, původce: Vaněčková Marie, roz. Strauchová.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inventární číslo 6380, přírůstkové číslo 312/78-1874, původce: Kačerová Geňa, roz. Rosenzweigová.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inventární číslo 6381, přírůstkové číslo 613/78–1875 , původce: Hejnová Regina, roz. Palúchová.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inventární číslo 6384, přírůstkové číslo 316/78-1878, původce: MUDR. Šándorová Viola, roz. Fonová.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inventární číslo 6385, přírůstkové číslo 317/78-1879, původce: Lorándová Štefanie.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6378, přír. č. 310/78 – 1872, původce: Smutná Zlata, roz. Latazsowa.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6383, přír. č. 315/78 – 1877, původce: Audyová Soňa, roz. Scharferová.

Památník Terezín, APT/Sb. Vzpomínek – ostatní, inv. č. 6382, přír. č. 314/78 - 1876, původce: Šrámková Helena, roz. Felzerová.

KIRSCHNER, Ann. *Salin dar: matčin příběh*. Praha, 2012. ISBN 978-80-204-2648-2.

Expozice městského muzea v Žacléři. Výstava nazvaná *Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká*, r. 2015 a výstava *Dopisy Sale* r. 2012.

Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, fotografie poříčského a bernartického tábora.

Seznam zkratek

SS – ochranné oddíly nacistického Německa

KT – koncentrační tábor/tábory

NSDAP- Národně socialistická německá dělnická strana

Příloha č. 1. Medailonky žen

Medailonek Marie Vanečkové, roz. Strauchové

Marie Vaněčková se narodila 24. 12. 1924 v Osvětimi.¹⁶¹ Byla polské národnosti. Před zatčením bydlela v Pogoňi u Sosnovce. Od podzimu roku 1941 do osvobození, tedy do roku 1945, byla vězněna v pobočném koncentračním táboře v Poříčí (dříve tábor nucených prací). K jejímu zatčení došlo neplánovaně. Nacisté měli vypracovaný seznam dívek z tamější židovské obce a podle tohoto seznamu si následně odváděli dívky na práci. Na jejich seznamu bylo také jméno dcery domovnice z domu, kde Marie Vaněčková žila. Tato dívka (dcera domovnice) se o příchodu nacistů dozvěděla a stihla se schovat. Místo ní pak nacisté odvedli přítomnou Marii Vaněčkovou. Takovýmto nedopatřením se z ní stala bez jakéhokoliv předchozího upozornění vězeňkyně. V koncentračním táboře v Poříčí bychom našli Marii Vaněčkovou pod pořadovým číslem 181. Byla evidována pod jménem Miriam Strauch. Její vězeňské číslo bylo 22276. Po osvobození jela Marie zpět domů do Polska. Bohužel nikdo z její rodiny nezůstal naživu, a tak se rozhodla vrátit zpět do Československa, kde se později provdala. V poválečné době došlo ke zpracování vzpomínek, ze kterých jsem při své práci čerpala informace, dle těchto vzpomínek žila Marie v Batňovicích (okres Trutnov).¹⁶²

Medailonek Geni Kačerové, roz. Rosenzweigové

Geňa Kačerová se narodila 1. 4. 1924 v Sosnovci,¹⁶³ byla polské národnosti. Důvodem jejího zatčení byla její proti politická činnost. Geňa rozdávala letáky s protinacistickou tematikou. K jejímu zatčení došlo v roce 1940. Poté, byla deportována do Osvětimi, kde zůstala do roku 1941. V roce 1941 byla přemístěna do pobočného koncentračního tábora v Poříčí. V tomto táboře zůstala až do osvobození tedy do roku 1945. Po osvobození se vrátila do Polska. V Polsku se ale dlouho nezdržela, protože se k ní místní obyvatelé chovali hrubě a nevlídně. Právě toto chování bylo jedním z důvodů, proč se rozhodla vrátit do Československa. V Československu měla díky svým kontaktům jistotu práce a ubytování. Později se zde také provdala. V KT Poříčí byla registrovaná pod pořadovým číslem 143. Její vězeňské číslo bylo:

¹⁶¹ Zda Marie Vaněčková žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁶² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Vaněčkové Marie, roz. Strauchové. 8.s.

¹⁶³ Zda Geňa Kačerová žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

22236. V poválečné době došlo ke zpracování vzpomínek, ze kterých jsem při své práci vycházela, bydlela Geňa Kačerová v Trutnově.¹⁶⁴

Medailonek Reginy Hejnové, roz. Palúchové

Regina Hejnová se narodila 18. 9. 1924 v Sosnovci,¹⁶⁵ byla polské národnosti. Přesné okolnosti jejího zatčení kvůli nedostatku informací nejsou známy. Ovšem neprodleně po jejím zatčení byla poslána do sběrného tábora. Z tohoto tábora byla v roce 1941 deportována do KT Poříčí, kde zůstala do konce války tedy do května roku 1945. Poté, co byla zatčena, ztratila veškerý kontakt s rodinou. Svou rodinu už nikdy neviděla. Jediná příbuzná, kterou měla možnost vidět, byla její sestřenice Henja Zelinger, která přijela do KT v Poříčí jedním z transportů, který do Podkrkonoší přijel z Osvětimi. Po osvobození zůstala Regina Hejnová v Československu. Spolu s některými dívkami z pobočného KT Poříčí zůstala bydlet u paní Weisové. U této paní bydlela až do doby, než se provdala. Regině bylo v táboře přiděleno pořadové číslo 119. Její vězeňské číslo bylo 22214.¹⁶⁶

Medailonek Violy Šándorové, roz. Fonové

Viola se narodila 15. 4. 1924 v Bušovciach,¹⁶⁷ byla maďarské národnosti. O podrobnostech jejího zatčení jsem nezískala žádné informace. Viola Šándorová byla nějaký čas umístěna do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Díky selekci, která v Osvětimi proběhla, byla přidělena do pobočného KT v Poříčí. Vězeňkyní poříčského tábora se stala v srpnu 1944, v táboře byla do osvobození r. 1945. Poté, co došlo k osvobození Osvětimi, musela Viola Šándorová přečkat ještě jednu z posledních těžkých zkoušek v pobočném KT Poříčí. Před osvobozením bylo dívkám z pobočného KT Poříčí sděleno, že celý tábor musí projít dezinfekcí. Což pro dívky znamenalo to, že tři dny musely nahé sedět na holých prknech. Po těchto těžkých dnech se Viola Šándorová i ostatní dívky dočkaly osvobození. 9. 5. 1945 je osvobodila Rudá armáda. Viola Šándorová byla v pobočném KT Poříčí evidována pod pořadovým číslem 136,

¹⁶⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Kačerové Geni, roz. Rosenzweigové. 6.s.

¹⁶⁵ Zda Regina Hejnová žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁶⁶ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Hejnové Reginy, roz. Palúchové. 7. s.

¹⁶⁷ Zda Viola Šándorová žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

její vězeňské číslo bylo 9858. O tom jak žila Viola Šándorová po osvobození a zda přežil někdo z její rodiny, nejsou známy žádné informace.¹⁶⁸

Medailonek Štefanie Lorándové

Štefanie Lorándová se narodila 22. 11. 1919 v Košicích.¹⁶⁹ Byla československé národnosti. Štefanie Lorándová spolu se svojí sestrou Magdou přijela do pobočného KT v Poříčí v červenci 1944. Obě dívky byly součástí početného transportu, který přijel do Trutnova z Osvětimi. V KT Poříčí byla tři týdny, a to z důvodu karanténního pobytu. Poté byla i se sestrou přemístěna do pobočného tábora v Bernarticích. V Bernarticích se Štefanie Lorándová dočkala osvobození. Po osvobození se sestry rozhodly vyhledat matku, která byla před koncem války vězněna v pobočném táboře v Horním Starém Městě. I přes počáteční nesnáze se dívky s matkou nakonec shledaly. Informace o dalším osudu žen bohužel nejsou známy. Pořadové číslo Štefanie Lorándové bylo 231. Její vězeňské číslo bylo 80 219, na rozdíl od čísel ostatních dívek je toto číslo vyšší, protože jde o číslo, jež bylo Štefanii Lorándové přiděleno v Osvětimi (osvětimské vězeňské číslo).¹⁷⁰

Medailonek Zlaty Smutné, roz. Latazowé

Zlata Smutná se narodila 15. 11. 1922 v Dzialoszyce,¹⁷¹ byla polské národnosti. Před zatčením bydlela v polském Sosnovci. Od června 1941 do roku 1943 byla umístěna do tábora v Hanušovicích na Moravě. V létě roku 1943 byly všechny ženy z tábora v Hanušovicích na Moravě transportovány do pobočného KT v Poříčí. Vzhledem k tomu, že Zlata Smutná prodělal během práce na železniční trati úraz, dočkala se osvobození v době, kdy byla umístěna na táborové marodce. Po osvobození byla převezena do nemocnice. V září 1945 byla z nemocnice propuštěna. Poté, co se Zlata Smutná dozvěděla, že všichni její příbuzní zemřeli, rozhodla se domů do Polska nevracet. V roce 1947 se v Československu provdala a natrvalo usadila. V době zpracování výpovědi, ze které jsem čerpala informace, žila Zlata Smutná v Úpici (Okres Trutnov). Zlata Smutná je uvedena ve jmenném seznamu vězeňkyň firmy Walzel pod jménem Latas Bajla s pořadovým číslem 250. Její vězeňské číslo je dle předpokladů Růženy Bubeníčkové, která výpověď se Zlatou Smutnou po válce sepisovala, 22633.¹⁷²

¹⁶⁸ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky MUDR. Šándorové Violi, roz. Fonové. 7. s.

¹⁶⁹ Zda Štefanie Lorándová žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁷⁰ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Lorándové Štefanie. 11. s.

¹⁷¹ Zda Zlata Smutná žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁷² *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Smutné Zlaty, roz. Latazowé. 7. s.

Medailonek Soni Auydyové, roz. Scharferové

Soňa Auydyová se narodila 24. 12. 1925, místem jejího narození bylo město Radom.
¹⁷³Soňa Auydyová byla polské národnosti. Soňa Auydyová se dostala do Poříčí již v roce 1941, konkrétně v listopadu. To byl ještě pobočný KT Poříčí táborem nucených prací. V poříčském táboře zůstala Soňa Auydyová až do osvobození. Po osvobození byla s některými dalšími dívkami ubytována u paní Weisové. Paní Weisová Soně Auydyové ochotně pomáhala v těžké poválečné době. Pořadové číslo Soni Auydyové bylo 186 a její vězeňské číslo bylo 22281.¹⁷⁴

Medailonek Heleny Šrámkové, roz. Felzerová

Helena Šrámková se narodila 21. 1. 1922 ve městě Chrzanów, byla polské národnosti.
¹⁷⁵K jejímu zatčení došlo 8. 1. 1941. Následně po zatčení byla převezena do tábora v Hanušovicích na Moravě. V tomto táboře zůstala až do roku 1943. Téhož roku Helenu Šrámkovou přemístili do pobočného koncentračního tábora do Poříčí. Společně s ní byla v tomto táboře také její sestřenice. V poříčském táboře se Helena Šrámková dočkala v roce 1945 osvobození. Po válce se Helena přestěhovala do Malých Svatoňovic. Její pořadové číslo bylo 234, vězeňské číslo 22662.¹⁷⁶

Medailonek Saly Kirschner, roz. Garncarz

Sala Kirschner se narodila v roce 1924 v Sosnowci u Krakova¹⁷⁷ jako nejmladší dcera Josefa Garncarz a Chany Feldman. Měla deset sourozenců, byla polské národnosti. Její rodina byla velmi chudá. Sala Kirschner nastoupila do pracovního tábora dobrovolně místo své starší sestry Raizel Garncarz. Sala Kirschner tedy nastoupila 28. října 1940 do pracovního tábora Geppersdorf (dnešní Rzedziwojowice). V tomto táboře byla do června roku 1942, poté byla přemístěna do Gross Sarne (dnešní Sarny Wielkie). Dále byla přemístěna do tábora Brande (dnešní Prady), poté do tábora Laurahütte (dnešní Siemianowice Slaskie) a poté do tábora Gross Paniow (dnešní Paniowy). V tomto táboře zůstala jen chvíli a pokračovala do tábora Blenchhammer (dnešní Blachownia Slaskie). V prosinci 1942 čekal Salu Kirschner poslední transport, a to do tábora Schatzlar (dnešní Žacléř), v tomto táboře zůstala až do konce války.

¹⁷³ Zda Soňa Auydyová žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁷⁴ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Auydyové Soni, roz. Scharferové. 4. s.

¹⁷⁵ Zda Helena Šrámková žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

¹⁷⁶ *Památník Terezín*, APT/Sb. Vzpomínek, vzpomínky Šrámkové Heleny, r. Felzerové 6. s.

¹⁷⁷ Zda Sala Kirschner žije, anebo již zemřela, se nepodařilo z pramenů zjistit.

Sala Kirschner na mě zapůsobila jako chytrá a odvážná mladá dívka. Možná právě díky těmto dvěma vlastnostem se jí podařila unikátní věc. Během válečných let si dopisovala se svými blízkým. Dopisy, které Sala Kirschner dostávala, se jí podařilo po celou válku schovávat a díky tomu se dochovaly do dnes. Všech 352 dopisů včetně fotografií a dokumentů tedy uchránila před zničením. Sala Kirschner musela během transportů podstupovat několikrát osobní prohlídky, kdyby u ní dopisy byly nalezeny, mohlo by to pro ni mít katastrofální následky, i přesto své dopisy dokázala před nacisty ukrýt. Na základě těchto dopisů a vzpomínek Saly Kirschner a dalších, sepsala její dcera Ann Kirschner matčin příběh, který byl vydán jako kniha nesoucí název *Salin dar*. Díky skutečné korespondenci můžeme nahlédnout do útrap, které s sebou nesla druhá světová válka.

Po skončení války Sala Kirschner hledala příbuzné, kteří přežili. Po čase se setkala se svoji sestrou Raizel Garncarz a dalšími přeživšími. Konec války přinesl téměř každému veliké změny, Sala ale mimo jiné přinesl také lásku. Zamilovala se do amerického vojáka, který sloužil v Evropě, jmenoval se Sidney Kirschner. Později se stal jejím manželem a Salu Kirschner si přivezl do Spojených států amerických. Společně měli tři děti. Sala Kirschner zůstala ve Spojených státech amerických. Díky knize *Salin dar* navštívila Českou republiku, ale také příbuzné v Palestině. Sala Kirschner před svou rodinou tajila skutečnost, že byla v koncentračním táboře až do roku 1991.¹⁷⁸

Medailonek Emmy Mach

Emma Mach roz. Schlenzová (popřípadě Stenzová, podle přihlášky k trvalému pobytu v Radvanicích) se narodila 6. 1. 1902 v Jablonci nad Nisou. Provдалa se za Jana Macha. V roce 1936 se přistěhovala do Žacléře. Bydlela v domě č.p. 210. Měla dceru Edeltraudu Flöglovo narozenou 13. června 1929, v Horním Starém Městě. Roku 1944 byla zaměstnána v žacléřské přádelně. V březnu téhož roku odjela do Ravensbrücku, aby se zúčastnila školení na dozorkyni v koncentračním táboře. Následně začala pracovat v pobočném KT v Žacléři jako vedoucí dozorkyně. Mezi vězeňkyněmi tábora byla oblíbená, dokonce se za ni dívky po osvobození přimlouvaly u sovětských vojáků. Emma Mach byla v poválečném procesu odsouzena Mimořádným lidovým soudem v Jičíně k jednoletému podmíněnému trestu. 22. května 1946

¹⁷⁸ KIRSCHNER, Ann. *Salin dar: matčin příběh*. s. 278.

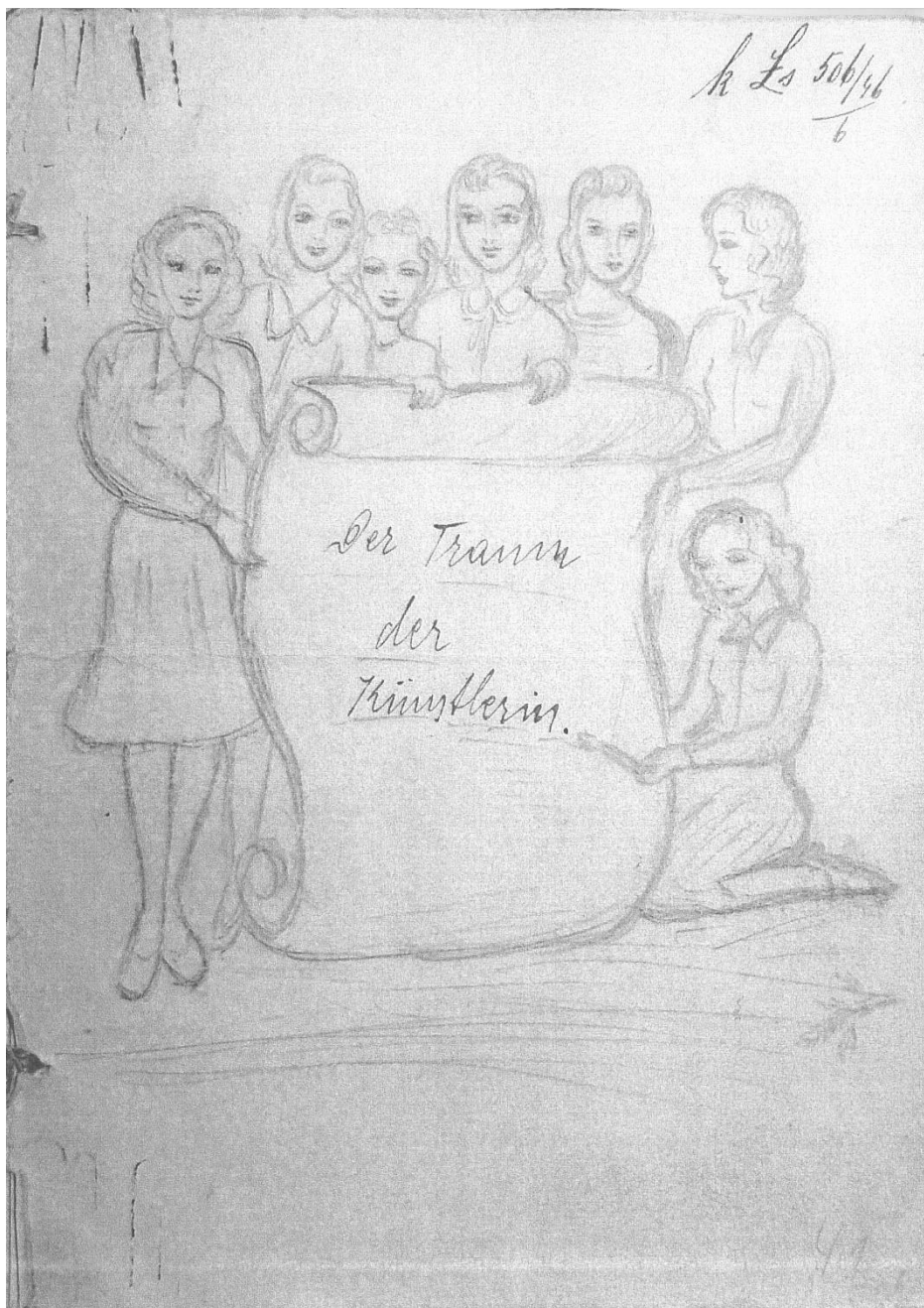
byla propuštěna z vazby. Byla ušetřena odsunu do Německa. Zbytek života prožila v Československu. Zemřela v roce 1970.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Stálá expozice městského muzea v Žacléři.

Příloha č. 2. Obrazová příloha

č. 1. Na této fotografii se nachází zleva dozorkyně Emma Mach, její dcera a manžel. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Stálá expozice muzea.

č. 2. Titulní strana originálu hry *Sen umělkyně*. Titulní stranu nakreslily vězeňkyně žacléřského tábora. Zdroj: Státní oblastní archiv v Zámrsku.

Machová! k Ls 506/46
6

Potřebuji se prona Machová
co je vin a mluví si se
s Židovky oně moc sdělo je samá
jem ji dala boti luněchy
aby to tím Židovkám dala
aby mi puvila jestli nemám
nějaké brambori boněvadě
neměla prona co jíst
a aby chodilo bovisnicích
a schanilo broni bramborij
u byla nich prona Dabore
a nevěhlo gama ti druki
rustala u nich jak stouha
muselo.

Anna Demuthová

Žacléř 7/3 1946.

č. 3. Dopis psaný bývalou vězeňkyní tábora v Žacléři. V dopise se bývalá vězeňkyně přimlouvá za Emmu Mach, která byla po osvobození souzena lidovými soudy.

Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava nazvaná Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká, r. 2015.

SEN UMĚLKYNĚ

Emmě Machové
Žacléř 5. 5. 1945

Věnujeme tuto veselou tragédii
naší milé paní dozorkyni
jíž jedině můžeme děkovat za to,
že náš zdejší život byl někdy také veselým.

Maďarky

(Herečka sedí na pohovce ve svém pokoji, komorná stojí před ní)

Umělkyně: Marie, doufám, že máš vše připravené?

Služebná: Ano, milostivá paní, jenom cukr k černé kávě musíte ještě vyndat.

Umělkyně: Cukr! Ach, můj Bože, tak mě napadá, když jsem byla jako Žákyně v Institutu, pily jsme kávu vždy hořkou. Naše milá rektorka nám z milosti dávala kávu vždy hořkou a cukr zvlášť v sáčcích, aby nám tak udělala radost.

Služebná: Vaše rektorka byla určitě příjemná paní.

Umělkyně: Ach, ona byla skutečně velmi příjemná, a vůbec celý ten život v institutu, se všemi malými detaily bude pro nás věčně nezapomenutelný. Už se těším, že mě moje staré kamarádky navštíví a my si oživíme naše staré vzpomínky. Kolik hodin může být Marie?

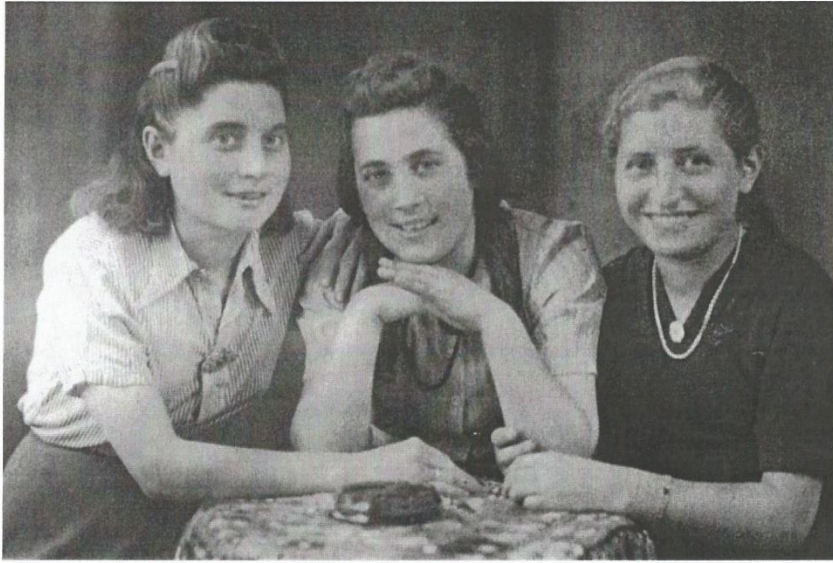
Služebná: Ještě je brzy, jsou teprve čtyři hodiny a dámy přijdou až v šest hodin.

Umělkyně: Teprve čtyři? Co mám do šesti hodin dělat. Vzpomínám si, že na institutu jsem neměla ani chvíli volnou. Když jsme skončily vyučování, chytla nás vždy představená a měly jsme uklízet mezi lavicemi, nebo v pokoji. Ach, jaké to byly bláznivé časy! Čekám už toužebně na děvčata, abychom si promluvily o životě v institutu a o našich profesorkách. Měly jsme profesorku matematiky, ze které jsme měly velký strach. Úlohy jsme musely řešit velmi rychle a když jsme nebyly včas hotové, vynadala nám ... Ale co mám teď dělat Marie, porad' mi něco moudrého, čím bych si měla zkrátit čas...

Služebná: Já myslím, milostivá paní, že uděláte nejlépe, když si lehnete. Byla jste přece po večerním představení na banketu, přišla jste domů za svitání a zítra budete zase vystupovat. Potřebujete skutečně klid.

č. 4. Překlad úvodní strany divadelní hry, kterou sepsaly vězeňkyně žacléřského tábora.

Zdroj: Městské muzeum v Žacléři.

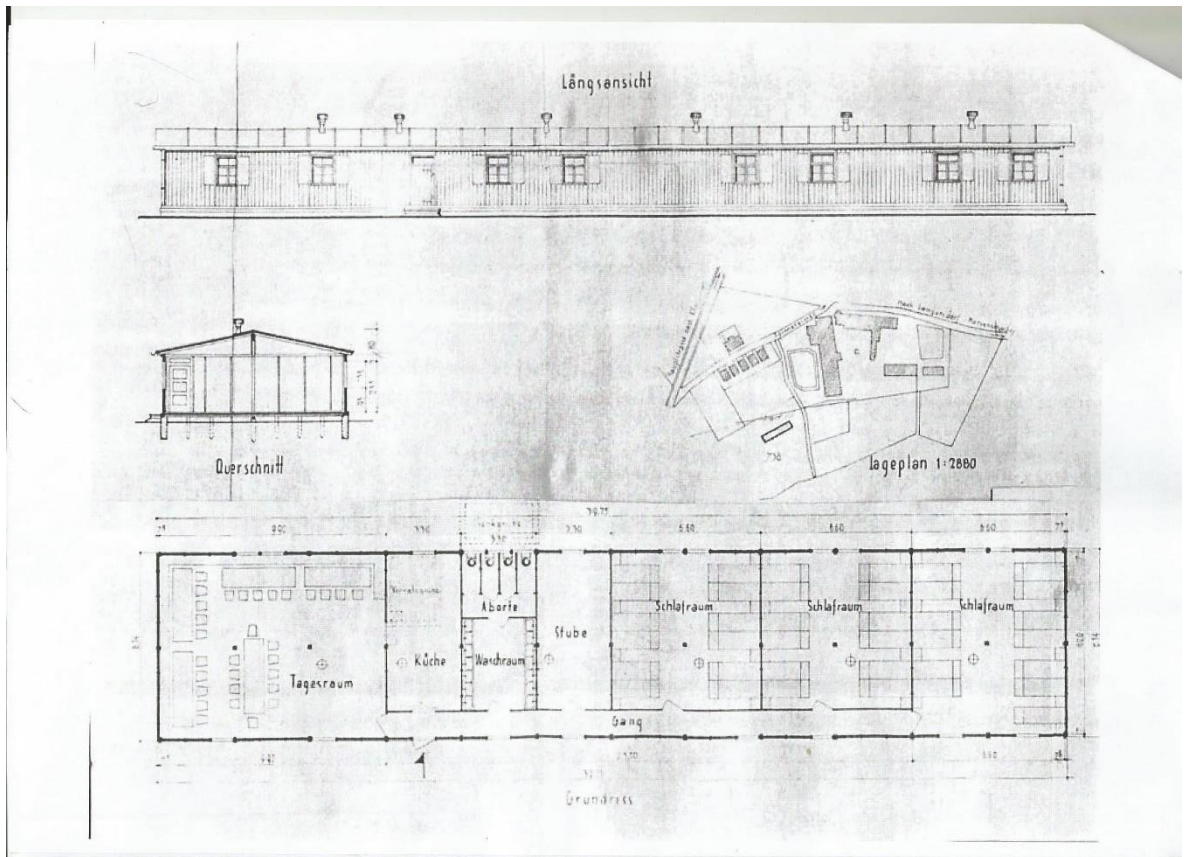

Sala Garncarz
* 5.3. 1921 Wolbrom

Gusta Wekselman
* 23.7. 1927 Bendsburg

Sala Grünbaum
* 5. 4. 1922 Bendsburg

č. 5. Fotografie Saly Garncarz a jejích přítelkyň. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava *Dopisy Sale* r. 2012.

č. 6. Plánek žacléřského tábora. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava nazvaná *Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká*, r. 2015.

č. 7. Mapa, která zobrazuje pobočné tábory na území dnešní České Republiky. Zdroj: ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7515-042-4.

č. 8. Pohled na bernartický tábor. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.

č. 9. Poříčský tábor. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.

č. 10. Tábor v Poříčí v době likvidace. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.

č. 11. Pamětní deska připomínající existenci pobočného tábora KT Gross-Rosen v Libči. Tato deska byla slavnostně odhalena 9. 5. 2016. Slavnostního odhalení pamětní desky se zúčastnily čtyři bývalé vězeňkyně pobočného koncentračního tábora v Libči. Jedna z těchto bývalých vězeňkyň Sara Tenenberg přišla s myšlenkou vytvoření pamětní desky. Tuto myšlenku pak pomohla zrealizovat dcera jedné z přeživších žen Marisa Fox - Bevilacqua.

Zdroj fotografie: Vlastní fotografie ze dne slavnostního odhalení pamětní desky v Libči.

Příloha č. 3. Seznam vyobrazení

- č. 1. Fotografie dozorkyně Emmy Machové s rodinou. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Stálá expozice.
- č. 2. Titulní strana originálu hry Sen umělkyně. Zdroj: Státní oblastní archiv v Zámrsku.
- č. 3. Dopis psaný bývalou vězeňkyní tábora v Žacléři. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava nazvaná *Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká*, r. 2015.
- č. 4. Překlad úvodní strany divadelní hry Sen umělkyně. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři.
- č. 5. Fotografie Saly Garncarz a jejích přítelkyň. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava *Dopisy Sale* r. 2012.
- č. 6. Plánek žacléřského tábora. Zdroj: Městské muzeum v Žacléři. Výstava nazvaná *Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945, historie, která se nás týká*, r. 2015.
- č. 7. Mapa zobrazující pobočné tábory na území dnešní České Republiky. Zdroj: ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7515-042-4.
- č. 8. Bernartická tábor. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.
- č. 9. Poříčský tábor. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.
- č. 10. Poříčský tábor v době likvidace. Zdroj: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.
- č. 11. Pamětní deska v Libči. Zdroj: Vlastní fotografie z odhalení pamětní desky v Libči.